

RAZISKAVE in RAZPRAVE/**RESEARCH and DISCUSSION**
ISSN: 1855-4148
UDK: 3

IZDAJATELJ/**Publisher**
Fakulteta za uporabne družbene študije
Faculty of applied social studies

ODGOVORNI UREDNIK/**Editor-in-chief**
Matevž Tomšič

POMOČNICA UREDNIKA/**Managing Editor**
Urša Šinkovec

UREDNIŠKI ODBOR/ **Editorial Board**

Igor **BAHOVEC** – Univerza v Ljubljani
Suzana **ŽILIČ FIŠER** – Univerza v Mariboru
Diana-Camelia **IANCU** – National School for Political Studies and Public Administration
Daniel **KLIMOVSKÝ** – Pavol Jozef Šafárik University in Košice
Susanne **KOLB** – University of Siegen
Krunoslav **NIKODEM** – Sveučilište v Zagrebu
Rajesh K. **PILLANIA** – Management Development Institute
Matej **MAKAROVIČ** – Fakulteta za uporabne družbene študije
Uroš **PINTERIČ** – Univerzitetno in raziskovalno središče Novo mesto
Janez **ŠUŠTERŠIČ** – Univerza na Primorskem
Beti **HOHLER** – Višje sodišče v Ljubljani

Tamara **BESEDNJAK** – recenzije/**reviews**

ZALOŽNIŠKE INFORMACIJE

Revija R&R izhaja v elektronski obliki trikrat na leto (februar, junij, oktober). Izdaja jo Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici; revija je brezplačno dostopna na: <http://www.fuds.si/si/node/500>.

Publishing Information

Journal R&R is published in electronic form three times annually (February, June, October). Published by Faculty of Applied Social Studies in Nova Gorica and available free of charge at: <http://www.fuds.si/si/node/500>.

SMERNICE

R&R je mednarodna elektronska znanstvena revija, namenjena sociološkim, humanističnim, ekonomskim, pravnim, upravnim, organizacijskim, politološkim, komunikološkim in drugim razpravam, ki dopušča popolno tematsko ter disciplinarno odprtost. R&R spodbuja tako teoretične kot tudi kvalitativna in kvantitativna empirična dognanja ter aplikativne prispevke. Uredništvo revije pozdravlja članke že uveljavljenih znanstvenikov kot tudi mladih perspektivnih avtorjev. Vsi članki, objavljeni v reviji, so dvostransko anonimno recenzirani.

Revija R&R si prizadeva za prepoznavanje inovativnih teoretičnih ali empiričnih idej, ki skušajo osvetliti nov ali drugačen zorni kot družboslovnih in humanističnih problematik.

Aim & Scope

R&R is international electronic scientific journal open to sociological, humanistic, economics, legal, administrative, management, political, communicative and other articles and debates with broad theoretical and disciplinary openness. R&R welcomes theoretical as well as quantitative and qualitative empirical and applicative contributions. R&R welcomes articles of established researches as well as young prospective authors. All articles published in R&R are double-blind pair reviewed.

Journal R&R strives for innovative theoretical and empirical articles, which are trying to explain some subject from different (innovative) point of view in the field of social sciences and humanities.

Revija izhaja ob podpori Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

ČLANKI SE REFERIRAJO V: COBISS
Indexed and abstracted in: COBISS

Kazalo/Contents

Članki/Articles

Climbing Up or Falling Down?

Stakeholders Support in Urban Governance

Laurens de Graaf **3**

Izobraževanje etničnih manjšin v Sloveniji: lakmusov papir aktivne družbe

Education of ethnic minorities in Slovenia: test of active society.

Borut Rončević **31**

Italijanska književnost po koncu postmodernizma na primeru romana *Un uomo che forse si chiamava Schulz* Uga Riccarellija

*Italian literature after the end of Postmodernism presented
through the novel Un uomo che forse si chiamava Schulz by Ugo
Riccarelli*

Meta Černigoj **57**

Pot k težavam z igrami na srečo

Path towards gambling related problems

Tamara Besednjak **81**

Climbing Up or Falling Down? Stakeholders Support in Urban Governance

Laurens de Graaf¹

Abstract

Do higher levels of participation lead to higher levels of support among stakeholders? This question is explored in this article. Current debates on participatory policymaking and stakeholders support in urban governance are discussed. This discussion is applied to the case study of the redevelopment of a concert hall in Utrecht, which is one of the largest cities of The Netherlands. The article shows that a higher level of participatory policy-making leads to a higher level of support. The position of power of stakeholders and their dependency relation with the local government plays a major role in establishing the stakeholders' position in participatory policy. It was not only the actual participatory policy-making process that created the support among stakeholders, but also their *initial* position of power in relation to the Utrecht local government.

Keywords: urban governance, participation, participatory policymaking, stakeholders, support, expectations, protest.

¹ Ph.D. Laurenc de Graaf is a researcher in Public Administration and employed at Tilburg University Tilburg - School of Politics and Public Administration

Introduction

Since the 1990s, participation of stakeholders such as groups of citizens, social organizations and companies, entered a new phase in Dutch urban policy. The use of participation evolved in so-called participatory policy-making (De Graaf, 2007). The central idea of participatory policy-making is, that involving and committing stakeholders and (groups of) citizens in an early phase of the policy process, rather than consulting them just before the implementation phase, creates a broader support for that policy and should make policy more effective, legitimate and could build more trust.² Internationally, similar perspectives occur. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (2001:11) argues that ‘engaging citizens in policy-making is a sound investment and a core element of good governance. It allows governments to tap wider sources of information, perspectives and potential solutions, and improves the quality of the decisions reached. Equally important, it contributes to building public trust in government, raising the quality of democracy and strengthening civic capacity.’ Participatory policy-making is rather a new name for an old phenomenon.

Participation is widely used with regard to the political system or the policy process. Especially, when we look into academic work in the fields of deliberative democracy (Hajer et al., 2003, Held, 2002) and (urban) governance (John, 2000, Kjaer, 2004, Denters et al., 2005). Although the assumption that a higher level of participation would yield a higher level of support is not new, there is a lack of systematic empirical evidence (Edelenbos, 2000, Pröpper et al., 2001). This article attempts to deliver a contribution to this empirical evidence by investigating one interactive

² Edelenbos (2000: XXV) argues that the idea of participatory policy-making ‘is a continuation of two Dutch traditions: the tradition of public participation, which stems from a reform of the spatial planning system (1970s), and the Dutch pacifist tradition of compromise and adaptation.’ The latter is especially typical in Dutch policy.

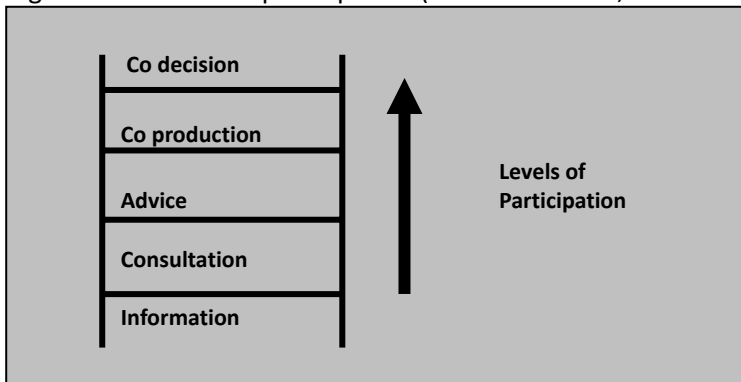
process in the city of Utrecht, The Netherlands. The central question is: *Do higher levels of participation lead to higher levels of support among stakeholders?*

This article has the following structure: the first section presents the theoretical framework, which addresses levels of participation, levels of support and their relation. After a description of the methods in the second section, section three presents the case study of the redevelopment of the Vredenburg concert hall in the city of Utrecht. The concluding two sections will present an answer to the central question and will round off with a discussion.

A Ladder of Participation

Early involvement of citizens and stakeholders can be organized in different ways. I follow Coenen, Huitema et al. (1998:308-309) in defining participation as ‘the involvement in decision making with the purpose to influence choice(s) being made’. According to Arnstein (1969) the level of influence of participants depends on the way the participatory process is organized. This insight has been visualized in several ‘ladders of participation’ (see among others Arnstein, 1969, Pateman, 1970, Milbrath et al., 1977, Edelenbos et al., 2001, Pröpper et al., 2001, OECD, 2001). In this study, such a participation ladder is used as an analytical framework to distinguish between *different levels of participation*. Figure 1 is showing this ladder, which has a sliding scale.

Figure 1: A ladder of participation (Edelenbos et al., 2001:242)

The five levels can be defined as follows.

- The fifth and highest level is *co decision*, which has the most 'extreme' level of participation. A new organization or association is created out of every partner (or participant), which share all responsibilities and decisions. The government does not intervene.
- The government is one of the partners in a partnership, when the level of participation is *co production*. Partners collaborate on an equal basis. This is the fourth level.
- Level three is *advice*. This is a more advanced level than consultation, because a government should react to citizens and stakeholders. The government has to take the input of citizens and stakeholders seriously.
- When a government uses the level *consultation*, it asks citizens' and stakeholders' opinion about a specific policy. This is the second level.
- *Information*, which is the lowest and first level, concerns the one-way communication of a government to citizens and stakeholders.

The core elements of participatory policy-making are caught in five questions (Edelenbos, 2000:44-45). Figure 2 shows the five core elements of participatory policy-making in relation with the levels of participation. These are described below.

Figure 2: How can the level of participation be measured?

	<i>information</i>	<i>consultation</i>	<i>advice</i>	<i>co production</i>	<i>co decision</i>
Policy phase	Late: government determines the policy (decisions).	Late: government lets actors react to intentions.	Early: government gives room to actors to help determining the agenda	Early: government and actors determine the agenda together	Early: actors determine policy. Government agrees
Preconditions	Are defined by the government	Are largely defined by the government	Are used as criteria to check	Are defined during the process	Are defined during the process and are not defined by the government
Policy problem	Is defined by the government	Is largely defined by the government	Ideas of actors will play a role	Is defined by government and actors.	Is defined by the actors.
Solutions	Are defined by the government	Are largely defined by the government	Ideas of actors will play a role	Are defined by government and actors.	Are defined by the actors.
Final decision * Policy outputs	Outputs are defined by the government	Government does not commit itself to process outputs.	In principle, outputs are binding, but can differ based on the pre-conditions	Outputs are binding and will unchangeably accepted by the government.	Government and city council do not have to confirm the outputs.
* Policy input	No possibilities for actors to deliver any input	Government asks input from actors	Government asks input from actors, but actors can also come up with input.	Actors are delivering input. The input of the government is low.	The input of the government is very low. Actors determine the input among them

1. In which stage of the policy process are stakeholders involved? Is this an early phase (agenda setting or policy-making), or a late phase (implementation or evaluation)?
2. Who defines the problem; stakeholders or local government?

3. What are the, juridical, financial preconditions? Who defines them; local government or stakeholders?
4. Who defines the policy solutions; stakeholders or local government?
5. Who takes the final decision? Does the city council have enough power to overrule the stakeholder's choices or will they respect the policy output?

Figure 2 will be used to determine the level of participation in the case study. Now, we continue to identify whether we can speak of a level of support and how it will be used in this article.

Can we build a Ladder of Support?

As De Graaf (2007) showed in an earlier article, support is closely linked to concepts such as (output) legitimacy and policy acceptance. Political scientists in democracy studies, as well as power and influence studies often use these terms. Political scholars such as David Easton (1967) and Robert Dahl (1961) researched the phenomenon of support, particularly the support for the political system. Their view is specifically based on a person's judgments towards the political system. I am not particularly interested in that sort of support. I rather want to focus on support for policy that was created in a participatory approach. Thus, the difference with Easton and Dahl is that I am not only aiming at a judgment towards participatory policy-making, but also at the behavior of stakeholders towards policy. Here, support is considered to be more than a judgment. It consists of not only what people are thinking or speaking about, but also of what people do. Ruelle et al. (1998:405) describe support as: *'an interest driven evaluation of a political situation by target groups of a policy. Based on this evaluation, the target group accept this policy actively or passively or offer resistance.'* Their definition is relevant, because it is based on stakeholder's evaluation (satisfaction or dissatisfaction) with regard to policy outputs. It is also referring to the

actual behavior of stakeholders, which is based on their judgments.

Here, support is measured at target groups or 'receivers' of policy. These are the stakeholders; groups of citizens, social organizations and companies who collaborate with (departments of) a local government. Therefore in this research, support must be interpreted as a combination of the satisfaction and behavior of stakeholders with regard to a specific participatory policy project. More specifically, the support must directly refer to a policy output, which is the result of the participatory process. For instance, support is referring to a policy document or a decision.

But how will the level of support be measured? On the one hand, it is based on stakeholders' *evaluation* (satisfaction or dissatisfaction), with regard to the core elements of participatory policy. On the other hand, it is based on the *activities* stakeholders can do to express their support or protest. This results in a protest and support ladder, which consists of twenty potential (up sliding) activities with regard to the participatory policy (process).³ This ladder determines how high the level of support is and whether this level is positive or negative. A negative support score must be interpreted as a signal of resistance.

To give an answer to the question of this section, a ladder of support is empirically possible. As was mentioned before, it is a ladder that shows the satisfaction or dissatisfaction of stakeholders with regard to the core elements of the participatory policy process. It also shows the actual (protest or supportive) activities that stakeholders express (often based on their judgments). Of course, one could also argue on what level of support would be necessary for certain levels of participation. This kind of normative discussions may be inspirational for additional research, but this article will only focus on the empirical results.

³ See Figure 7 in appendix 1.

Support for Participatory Policy-making: the theoretical relation

Now that we know we can determine levels of participatory policy-making and levels of support, we can address how these variables relate to each other. Policy-makers, as well as scientists assume that they are closely related. Policy-makers who deal with participatory policy-making use it as a policy theory in which they expect that more participation will lead to more support. Dutch scholars such as Edelenbos (2000) and Pröpper et al. (2001) are using the same reasoning. However so far, there has been poor empirical evidence of this. This research will systematically investigate evidence of this relation.

The dependent variable ‘level of support among stakeholders’ is measured for different levels of participation.⁴ Theoretically, there are three possible outcomes:

1. Levels of participatory policy-making and levels of support have a *positive relation*. For instance, this means that the level of information will result in a lower level of support than the level of consultation. The level of advice will lead to a higher level of support than the level of consultation, and so on.
2. Levels of participatory policy-making and levels of support have a *negative relation*. This means that a higher level of participation will result in a lower level of support or, vice versa; a lower level of participation will lead to a higher level of support.
3. There is *no relation* between the two. Other variables than levels of participation *determine the level of support*. For example, one could think of context factors that may have an impact on support such as, sudden political circumstances, macro-economical developments or other autonomous developments.

⁴ The level of participatory policy-making is the independent variable.

Methods

This section shows that qualitative methods are used to conduct the empirical research. They are applied to this research as data triangulation (Yin, 1994).

The unit of analysis is the relationship between Utrecht's local government and one stakeholder. It focuses therefore on a one-on-one relationship between a local government and an organization or association in local society. Responsible representatives of the involved organization or association were selected as respondents (see also the interview section).

Data collectors, which have been used in each case study are respectively; document analysis⁵, observations⁶, interviews⁷ and a questionnaire⁸. The result of the document analysis is shown in Figure 3. The interviews were not only needed to collect additional information, but also to collect the perspectives of stakeholders towards (the level) of participation. A stakeholder analysis was

⁵ I used document analysis to determine the level of participation. I selected relevant documents from the Utrecht local government, which were referring to participation, and the project as a whole. This analysis was used to determine whether the intended level of participatory policy-making within the documents correspond to the measured level of participatory policy-making.

⁶ I observed, relevant meetings when possible. I did not contribute to any discussion during these meetings, but remained a silent observer. There was a special focus on the amount of 'participation-related' attention during the meeting. In addition to this, there were also observations during council meetings in which the projects were discussed.

⁷ 15 to 20 key persons were interviewed, with a semi-structured interview. I have used an interview guide for each interview. Most interviews took approximately one hour and were recorded on minidisk. Transcripts of each interview are available in Dutch. On the one hand, these consisted of informants who did not fill out the questionnaire (so called non-response), but also persons who had filled out extreme answers. On the other hand, I interviewed key officers, such as the project manager, the district manager and the responsible deputy Mayor.

⁸ It was a small-scale questionnaire, which was used only to *describe* statistical data. The response to the questionnaire was 54 percent (N=24). Respondents had to rank their most important interests / stakes in the project.

conducted to determine which stakeholders were relevant in order to measure support. Stakeholders filled out a questionnaire that measured their support for the specific project.

The case of the redevelopment of Music Hall Vredenburg

The project

Vredenburg is Utrecht's largest concert hall and is located in the inner city of Utrecht. It has two auditoriums in which a broad variety of cultural and musical events take place. The concert hall will be redeveloped and two other cultural organizations will be accommodated there as well. These are *Tivoli*, which is a well-known pop podium and *Stichting Jazz Utrecht (SJU)*, a Jazz Music Association.⁹ Together, they will use several concert halls in the future building. In addition to the redevelopment of the current building, the surrounding area will also be redeveloped, for example the market square in front of the building, and parts of the shopping centre 'Hoog Catharijne'. The redevelopment is based on a Masterplan which dates from 2003. Vredenburg is part of a greater reconstruction project of the Utrecht Central Train Station area. In the past years citizens, experts and stakeholders had the opportunity to deliver input for this Masterplan. The redevelopment of Vredenburg music hall is one of the first projects that will be implemented.¹⁰

⁹ Both organizations are forced to collaborate with Vredenburg, because their current (leasing) license is no longer granted. They need to find a new building, among other things, because of the noise nuisance they produce within the immediate surrounding area.

¹⁰ For almost 20 years, Utrecht local government, the national railway company, a retail company, and the owner of shopping centre 'Hoog Catharijne' were planning to redevelop this crucial area in the city. The project was kept at a standstill due to all sorts of political games and developments.. However, the current Masterplan (2003) has, until now, the most advanced concrete plans and mutual collaboration, which is seen as promising.

The stakeholders

The participation and support among stakeholders with regard to the new design of this building and its square is investigated. Because Vredenburg is located in the inner city, many stakeholders have a stake in the redevelopment of Vredenburg. The list of stakeholders (Figure 3) shows a great variety; from little shop owners, citizen associations, to cultural organizations and CoriÓ; the owner of the largest shopping center in The Netherlands. It also shows that only two governmental organizations are involved: *Project Organization of the Station Area (POS)* and *Vredenburg* as a department of Utrecht local government. The POS manages the station area project. This is a very complex task because it has a long history and consists of long-term plans that will affect Utrecht as a whole. There is a lot at stake for public and private organizations. The POS has a heavy duty to manage the different projects and to meet the expectations of the major partners and diverse stakeholders. Vredenburg, as a department of Utrecht local government, is responsible for the current exploitation of the building and the cultural events that they schedule. Comparing to other governmental departments, Vredenburg has a relatively autonomous role.

Figure 3: Three types of stakeholders in the redevelopment of music hall Vredenburg

Type I	Type II	Type III
Interest association shopping center Hoog Catharijne	Market place holders association	<i>Project Organization Station Area (POS)</i>
Vendex KBB, department store (head office)	Department store <i>De Bijenkorf</i>	<i>Music hall Vredenburg</i>
Center for the homeless in shopping center Hoog Catharijne	Victor Consael pancake restaurant	Cori6, owner of shopping center Hoog Catharijne
Police, location: Hoog Catharijne	U-stal, bicycle shed	Jazz venue Utrecht
Shop Association Utrecht Center	Fish shop	Tivoli, pop venue
Shops and residents associations Grachtenstegen	Shop owners Vredenburg North	
Quality association Mariaplaats		
Residents associations center project (BOCP)		
Chamber of Commerce		
Utrecht Public Transport Company		
Sounding board Station area,		
Utrecht Regional Management		
District council inner city		
Hotel and catering industry, Utrecht department		
Committee district C		

When there is a lot at stake, people are willing to participate. This could be one of the explanations as to why so many (24 stakeholders and two departments of Utrecht local government) stakeholders are involved. This is not distinctive of this particular project; it is common to other projects as well. Spit et al. (2002:105) argue that a classification of types of stakeholders is relevant. The reason is that, during the planning process, it must be decided which stakeholders will or will not be actively involved in the process. A level of selection seems to be inevitable. Stakeholders are typified as follows. Type I stakeholders are organizations and associations that have indirect or direct interest *with* the issue. These are in this case representatives of: shopkeeper and resident associations, police, chamber of commerce, social organizations

and others. Although they have a stake in the project, these stakeholders are not located in the Vredenburg area, but in the immediate surrounding areas. Type II stakeholders are organizations and associations that have direct, mostly a business interest *in* the issue. These are companies who are working in the Vredenburg area, such as the market place association and the Vredenburg Noord shop owners association, and companies that are situated on the Vredenburg Square. Type III stakeholders are organizations and associations that have a direct business interest with regard to *the solutions* of the problem, or issue. These are the involved cultural organizations Tivoli, SJU, and Vredenburg, Corió, and the project organization Station area. Type III stakeholders have more at stake than type II stakeholders. Type II stakeholders have more at stake than type I stakeholders. I will use these types of stakeholders in the further analysis of this case.

The ladder of participation

The POS organized the participation for the redevelopment of Vredenburg (and broader, for the Station Area as a whole).¹¹ They have been creating different opportunities for stakeholders to participate, for instance discussions, city debates, and expert meetings. They also created an information point in which stakeholders could get information about the plans and its procedures. In September 2003, every Utrecht stakeholders could have their say about the new design of the music hall during the 'inspraakronde.' [participation round]¹² Their 62 reactions are clustered in a report (Utrecht, 2004).

To determine the level of participation I will use the five core elements.

¹¹ For example, in May 2002 the POS organized a referendum with regard to the whole (train) station area. Music hall Vredenburg was also part of the choice. Voters could chose to demolish the current building and rebuild it in another area, or redevelop the current building.

¹² These were formal reactions to the plans.

1. *In what policy phase are stakeholders involved?* Based on the document analysis of policy documents and interviews, one could say that all stakeholders had the opportunity to participate in a fairly early phase. Unsurprisingly, some stakeholders had a bigger say than others.
2. *Who defines the problem?* Because of the long history of the project, it is not quite clear who exactly defined the problem. Interviews with stakeholders show that stakeholders who had a direct link with the policy plan (type III stakeholders) were particularly able to define the problem. Interviews with shop associations, citizen associations, POS, Vredenburg and others show that the POS often preselected information. They justified this by saying that a selection had to be made, but this created suspicion especially among citizens and shop associations. Implicitly, many choices were made.
3. *Who defined the juridical or economical preconditions?* As 10% owner of the current Vredenburg building, and 87% owner of the surrounded area, Corió had a strategic position. Together with Utrecht local government they owned the area and the building. The economical preconditions were mainly defined by ownership. Also juridical preconditions played a role; especially environmental guidelines (noise pollution, shadow of the future building, wind).
4. *Who defines the solutions?* The interviews with (for instance) Corió, Vredenburg and the POS show that Corió, pop venue Tivoli and Jazz venue SJU had access to talk and think about a possible new design for the building and its surroundings. Other stakeholders saw the design in a later phase (cf. point one).
5. *Who takes the final decision?* This element is crucial within a participatory policy-making process, because it is responsible for the success or failure of the entire participation process. It often refers

to the influence that stakeholders can have on the input or the output of the policy process.

These five core elements in the Vredenburg case are quite ambiguous to measure the specific level of participatory policy-making. It seems as if the great variety of stakeholders (and stakes) make things unclear. However, a sharper picture can be presented when we divide the case into three arenas of stakeholders around clear stakes in the project.¹³

These are:

- Arena A: the *collaboration between the three cultural organizations; concert hall Vredenburg, pop venue Tivoli and Jazz association SJU*, which will exploit the future music hall Vredenburg.
- Arena B: the *collaboration between Cori6 and the POS*, which is aiming at issues such as money, ownership of square meters, property and design.
- Arena C: the *other stakeholders*, which are aiming at diverse stakes and trying to influence the policy process.

When we relate these arenas to the core elements of the level of participatory policy-making, it shows that arena A and B have a much more intensive relationship with (departments of) Utrecht local government than arena C. Based on the interviews and the document analysis, it was clear that arena C had less influence on decision with regard to the policy process or substantial input. Although Utrecht local government asked their input in an early phase, stakeholders in arena C, were largely bound to preconditions of the local government, had relatively little influence on the definition of the problem or its solution. This means that their position on the ladder of participation is

¹³ An arena is a selection of stakeholders in a clearly demarcated case which operates relative intensively together and relatively independently from other stakeholders around a clear defined part of the whole case.

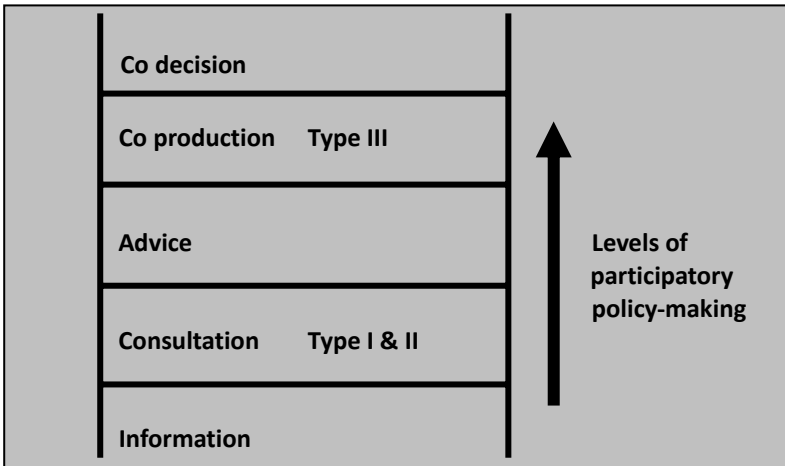
consultation (Figure 4). Although arena A and B were also involved in an early phase, they had more influence on the agenda. They were intensively involved in the process and had the opportunity to discuss the preconditions, the definition of the problem and its solutions. Arena B had more opportunities to deliver input than arena A, but both had more opportunities than arena C. On the whole, arena B and A scored *coproduction* as level of participatory policy-making. Figure 4 shows this.

Figure 4: Three arenas of stakeholders participate on different levels within the case

	<i>Information</i>	<i>Consultation</i>	<i>Advice</i>	<i>Co production</i>	<i>Co decision</i>
<i>Policy phase</i>			Arena C	Arena A&B	
<i>Preconditions</i>		Arena C		Arena A&B	
<i>Policy problem</i>		Arena C		Arena A&B	
<i>Solutions</i>		Arena C		Arena A&B	
<i>Final decision</i> <i>*Policy outputs</i>		Arena C		Arena A&B	
<i>*Policy input</i>		Arena C	Arena A	Arena B	

Two things are striking. Firstly, within this case, the Utrecht local government treats stakeholders differently. Secondly, and this is even more striking, when we combine Figure 4 and Figure 4, type III stakeholders are all operating at a higher level of participatory policy-making, while stakeholders types I and II only operate on the level of *consultation* (Figure 5).

Figure 5: Types of stakeholders on the ladder of participation

It looks as if Utrecht local government plays different games (of chess) in different arenas, and appears to assess (probably in an early phase) which stakeholder has an important position to interact with. The Utrecht local government seems to estimate in advance who's support it will need for the (participatory) policy-making process. Of course, this can also be (estimated) during the actual process. According to Utrecht local government, the support of stakeholders with a minor position of power is less needed. The estimation of the position of power by Utrecht local government appears to explain the position of stakeholders on the ladder of participatory policy-making.

Climbing the ladder of support

Considering the different levels of participatory policy-making in the Vredenburg case, it becomes very interesting to determine the level of support. Support among stakeholders in the Vredenburg project refers to the period (12 March – June 2004) after the new design of the building and its surroundings was presented on the 12th of March 2004. Based on the question that we investigate in this article, one would

expect that these different (arenas as) levels of participatory policy-making should lead to different levels of support.

Arena A: Tivoli, SJU and Vredenburg

To secure future activities, Tivoli and SJU are (almost) forced to collaborate with the music hall Vredenburg, because their operating license for the current location is no longer granted. Consequently, collaboration seems to be the best option for these organizations' survival. A critical attitude, or even an objection, will not always be helpful. Tivoli and SJU must be glad that they are allowed to collaborate and have influence in the redevelopment project. This dependency relation explains the positive support from Tivoli and SJU. In the interviews (including the one with Vredenburg) they were positive about the way they are involved and their influence in the process. Tivoli and SJU's support for the participatory policy-making process appeared to be positive as well as the highest of the three arenas.

Arena B: Corió and Project Organization Station Area (POS)

Generally, Corió was positive about the relationship with the POS and was more or less satisfied with the way the process was organized. Corió had close contact with the POS and was critical of the Utrecht local government, judging it as being often very sensitive during council meetings and during the presentation of the Masterplan of 2003. Nevertheless the support by Corió for the participatory policy process was positive.

Arena C: Other Stakeholders

Stakeholders in arena C showed a much more negative and skeptical picture with regard to support for the participatory policy-making process. An example would be the director of the department store 'De Bijenkorf', a store situated on the corner opposite to Vredenburg. He

was not at all satisfied about his participatory role: 'I do not experience participation, because I am not an equal partner'. He also said that he considered it more as non-participation rather than participation. It is 'the money' that determines the project. 'When I need some information, I have to find my own way'.¹⁴ Figure 6 shows a similar (negative) picture. The activities of arena C stakeholders are more (very) critical than supportive. Another noticeable thing is that whenever stakeholders undertook an activity, they did it only once or twice in the period after the plan was presented.

¹⁴ This interview was held on January 13th 2004 with the director of the department store 'De Bijenkorf'.

Figure 6: The ladder of protest and a supportive ladder for 'Arena C stakeholders'¹⁵

Activities which are focussed on Utrecht local government	Evaluation ¹⁶				
	Very critical	Critical	Neutral	Support	Very supportive
1. I phoned	A				
2. I wrote an e-mail	C				
3. I wrote a letter			A		
4. I have spoken to an officer	A,A	A,A,B,A,A	A,A,B		C
5. I hung up a poster					
6. I distributed leaflets					
7. I have put an advertisement in a local or regional newspaper		A			
8. I attended a meeting	A,B,C	A,A,B,A,BA,A	A	C	B
9. I organized a meeting		A			A
10. I have sent a letter to the local or regional newspaper					
11. I participated in a demonstration					
12. I have asked for an interview with the (deputy) Mayor				A	
13. I was interviewed by a local or regional newspaper	A,A				
14. I gave an interview on the radio	A	A			
15. I gave an interview on TV					
16. I presented a petition					
17. I organized a demonstration					
18. I took legal actions	A				
19. I participated in violent actions					
20. Other, namely.....				A	

¹⁵ This Table is only used for arena C (type I and II stakeholders), because the response of arena A and B is only based on one or two judgments and activities of stakeholders. Their 'story' behind their judgment or activities is of much more value. The N of the questionnaire was 23. Only type I and II stakeholders responded to the questionnaire. That is why the response is 54 percent (=13/24). In the interviews, I aimed to interview the stakeholders who did not respond to the questionnaire. There were five stakeholders who fit the stakeholder definition, but who did not consider themselves as such.

¹⁶ A. Once in the period 12 March 2004 – June 2004, B. Once a month, C. More than once a month, but less than once a week, D. Once a week, E. More than once a week, but less than once a day, F. Once a day.

In the interviews, these stakeholders considered the participatory policy-making process to be a fake process. Several of them, especially those who were unsuccessful in their lobby attempts, had experienced it as a joke or a hoax. They felt that what they said did not matter, and that the local government had already determined its policy and made all of the decisions. For example, the resident associations BOCP were not satisfied by the participatory policy-making process and the content of plans (see the following quote from an interview with a residential organization). They felt neglected.

‘It is much too symbolic. Look: you are welcomed in an open way. You get your time to tell your story. They (POS) are listening to you. But that is it. It could be that we have a bit of influence and push it into the right the direction, but that is not apparent. I would like that, because that would motivate me more for next times. Now, it discourages us,’ (Interview BOCP, 6 January 2004).

There are also stakeholders who are, on the contrary, positive about the participatory policy-making process. The owner of ‘Poffertjeskraam Victor Consael’ said that he and his wife have been little involved in the process, but they were satisfied with the policy outputs and the content. The Market place holders were, compared to many other respondents, the most successful. They achieved all of their objectives, including maintaining the market on the future Vredenburg Square. They were conversely not satisfied with the process. As the spokesman said in an interview (see the quote from an interview with a spokesman of the Market place holders):

‘Oh and participation, I checked it in the dictionary; it is to ‘take part in’ and ‘have a say in’. So, on Monday we went to the Project Organization Station area (POS), because they had invited

us. The deputy Mayor told us, in fifteen minutes, that we should leave the square within a year. So our participation lasted for fifteen minutes. I was beside myself. They friendly asked us to keep it silent until the next Thursday, because then the city council would discuss it. Well, we are very practical people, so we went from the POS (meeting) straight to the Utrecht Newspaper¹⁷. There, they would love this story. The next day, it was published and the story made the headlines. On the following Saturday, “mister deputy Mayor” approached me at my market stall. He said: “I am not pleased about this.” “But we are not pleased with you as well,” I said. “Let me be clear”. From that moment on, the contact became ten times better. First, we had to put him in the right place and we told him what we wanted. During the next city council meeting, the deputy Mayor was being criticized by some councilors. They asked him what he thought he was doing, informing us, the market people. Then suddenly, we received a lot more support(ers), especially from the opposition parties within the city council. The deputy Mayor was not happy at that time, but the communication became much better. [LdG: ‘Do you have another example, which shows that you are active and that you want to be taken seriously?’] ‘Usually, I record all e-mail addresses of the aldermen and all local councilors. We regularly bomb them with e-mails. These consist of letters in which we show our concerns. First, they (the politicians) started to say that the market had to leave the square. Then, there was a possibility that the market would stay in a modest way. After that, they thought that on six Saturdays per year we should give our place to other activities. Then, it was not clear if this would be done, next year. Every time, we

¹⁷ The distance between the POS and the office of the Utrecht Nieuwsblad (Utrecht regional paper) is approximately 300 meters.

have informed this matter to some newspaper or another. We often got a fast reaction to things we had said. Eventually, we achieved our goal; stay on the marketplace.' (...) 'We will continue, because it is all about who can pay and who will get something in return for that money? And when you are a stakeholder with not much money, you have to touch a tender spot. Anyway, I think that the deputy Mayors liked the attention he received in the media. It is sometimes nice to play with that'. (Interview held on 21 January 2004).

Conclusion

This article answered the following question: *Do higher levels of participation lead to higher levels of support among stakeholders?* We already concluded that within this case, arenas of stakeholders differ on the level of participatory policy-making. It shows that a higher level of participatory policy-making leads to a higher level of support. Remarkably, the two arenas within the case, as seen in Figure 4, have the same level of participatory policy-making, but have a different level of support. This difference in support must be explained through the fact that Utrecht local government and Coriό have a common history, which consists of low trust. Even now, such a historical scar has its effect on the current relationship, and influences the level of support negatively.

The Vredenburg case confirms the central assumption of this research. Yet we do have to make a critical remark. Stakeholders with a realization power are needed, such as Coriό. Whenever Utrecht local government does not make 'use' of it, the project cannot even be implemented. Utrecht local government also gives access to stakeholders who have a relatively weak position (such as market place holders (= type II). These do not have much financial resources or property, but have the power to

mobilize resistance or to delay or block the process. The local government seems to know which partners it needs. Especially, when these partners have realization power. This position of power of stakeholders and their dependency relation with the local government plays a major role in establishing the stakeholders' position on the ladder of participation. It was not only the actual participatory policy-making process that created the support among stakeholders, but also their *initial* position of power in relation to the Utrecht local government.

Discussion: dealing with expectations

This article showed the interaction between stakeholders and local government in the practice of participatory policy-making. A reliable guarantee to obtain support among stakeholders for participatory policy-making is to create realistic expectations among participants in the initial phase of the policy-making process by the local government. This must be done to prevent the rising of expectations among stakeholders, who at an early stage of a project show enthusiasm towards a government's proposal. At the end of the project, the results can be disappointing, or even dissatisfying. This could be a threat for important social values and local democracy.

When a local government regularly acts like this in such projects, stakeholders will be more and more discouraged to participate, because their raised expectations proved to be unrealistic. For this reason, local governments must be very careful when pretending to seek participatory policy-making. Therefore, it is not always necessary to strive to the highest level of participation, if only to prevent rising expectations. Gaining support among stakeholders in participatory policy-making is a continuous reflection on climbing up or falling down the ladders.

Where is the human factor?

This study clearly highlighted the interaction on the institutional level. Because of this institutional focus, the personal behavior and qualities of individuals, as broader elements of participation, are underexposed in this article. However, during the research I observed certain persons to have competences and skills, which stimulated a click between people. This appears to be important to build a kind of participatory culture and seems to be stimulating for the participation process. Unfortunately, in this study, I found not enough empirical evidence to formulate academic conclusions about this, because it requires another research design. So, for now it is only a hunch. Nevertheless, in future research it would be interesting to study not only the participatory behaviour on the organisational or institutional level, but also to add a research approach in which the human factor is highlighted. Often, this human factor is underestimated or only briefly taken into account in institutional approaches. More empirical research to this must be done. Such a study should consider a more interpretive research design.

References:

Arnstein, S (1969): *A ladder of citizen participation*. Journal of the American Institute of Planners, 34 (4), pp. 216-224.

Coenen, FHJM, D Huitema, LJ O'Toole (1998): *Participation and the quality environmental decision quality: an assessment*. Dordrecht: Kluwer.

Dahl, R (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. Yale University Press: Newhaven.

Denters, SAH and LR Rose (2005): *Comparing Local Governance. Trends and*

Developments, Macmillan: Palgrave.

Easton, D (1967): *A system analysis of political life*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Edelenbos, J (2000): *Proces in vorm. Procesbegeleiding van interactieve beleidsvorming over lokale ruimtelijke projecten (Process in Shape. Process-guidance of local participatory public policy making about local spatial planning)*. Utrecht: Lemma BV.

Edelenbos, J and R Monnikhof (2001): *Lokale interactieve beleidsvorming. Een vergelijkend onderzoek naar de consequenties van interactieve beleidsvorming voor het functioneren van de lokale democratie (Local Participatory Policymaking. A comparative research to the consequences of participatory policy making in the functioning of local democracy.)*. Utrecht: Lemma BV.

Graaf, LJ (2007): *Stakeholder Support in Urban Governance*. In: Franzke, J, M Boogers, JM Ruano and L Schaap (eds), *Tensions between Local Governance and Local Democracy*. The Hague: Reed Business.

Hajer, MA and H Wagenaar (et al.) (2003): *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Held, D (2002): *Models of Democracy*. Second edition, Cambridge: Polity Pres.

John, P (2001): *Local Governance in Western Europe*. London: Sage.

Kjaer, AE (2004): *Governance*. Cambridge: Polity Pres.

Milbrath, LW, ML Goel (1977): *Political participation: how and why do people get involved in politics?* Chicago: Rand McNally.

OECD, (2001): *Citizens as Partners. Information, Consultation and Public Participation in policy-making*. Paris.

Pateman, C (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, London.

Pröpper, IMAM and D Steenbeek (2001): *De aanpak van interactief beleid: elke situatie is anders (the way to deal with participatory policymaking; every situation is different)*. Tweede herziene druk, Bussum: Coutinho.

Ruelle, H and G Bartels (1998): Draagvlak en de wisselwerking tussen zender en ontvanger (*Support and the Interaction between Sender and Receiver*). In: Bartels, G., Nelissen, W. & Ruelle, H. (eds.), *De transactionele overheid. Communicatie als instrument: zes thema's in de overheidsvoorlichting*. Deventer: Kluwer bedrijfsinformatie, pp. 403-409.

Spit, T and P Zoete (2002): *Gepland Nederland. Een inleiding in ruimtelijke ordening en planologie (Planned Netherlands. An introduction in regional and town planning)*. Den Haag: Sdu Uitgevers bv.

Utrecht (2003): *Masterplan Stationsgebied (Masterplan Station Area)*. Utrecht: Projectorganisatie Stationsgebied.

Utrecht (2004): *Inspraaknotitie (policy document with regard to the formal participation)*. Utrecht: Projectorganisatie Stationsgebied.

Yin, RK (1994): *Case study Research. Designs and Methods*. Second edition, applied Social Research Methods Series, volume 5, Thousand Oaks, California: Sage publications.

Appendix One

Figure 7: A protest and support ladder to measure the level of support

<i>Dimension</i>	<i>Negative</i>	<i>Positive</i>
What do stakeholders think? What is their judgment	<i>Dissatisfied</i> Stakeholders are dissatisfied with regard to (elements) of the participatory policy.	<i>Satisfied</i> Stakeholders are satisfied with regard to (elements) of the participatory policy.
What activities do stakeholders do to express their satisfaction or dissatisfaction?	<i>Protest ladder</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. Protest phone call 2. Protest e-mail 3. Protest letter 4. Protest through a conversation with a civil servant 5. Poster to protest 6. Distribute flyers to protest 7. Put an advertisement in a local or regional newspaper to protest 8. Attend a meeting to protest 9. Organize a meeting to protest 10. Place a letter in a local or regional newspaper to protest 11. Walk in a demonstration to protest 12. Protest visit: 'I want to speak to the (Deputy) Mayor' 13. Protest interview in the newspaper 14. Protest interview on the radio 15. Protest interview on the regional television 16. Petition to protest 17. Organize a demonstration to protest 18. Legal procedures to protest (appeal, apply for an injunction) 19. Violent protest 20. Other, namely... 	<i>Support ladder</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. Phone call to support 2. E-mail to support 3. Supportive letter 4. Oral compliment to a civil servant 5. Poster to support 6. Distribute flyers to support 7. Put an advertisement in a local or regional newspaper to support 8. Attend a meeting to support 9. Organize a meeting to support 10. Place a letter in a local or regional newspaper to support 11. Walk in a demonstration to support 12. Support visit: 'I want to speak to the (Deputy) Mayor' 13. Support interview in the newspaper 14. Support interview on the radio 15. Support interview on the (regional) television 16. Petition to support 17. Organize a demonstration to support 18. Legal procedures to support (appeal, apply for an injunction) 19. Violent support 20. Other, namely...

Izobraževanje etničnih manjšin v Sloveniji: lakmusov papir aktivne družbe

Education of ethnic minorities in Slovenia: test of active society.

Borut Rončević¹

Povzetek

Družbe, ki se najbolj prilagajajo na spreminjajoče se mednarodno okolje in pri tem kombinirajo cilje ekonomskega razvoja s socialno in kulturno prosperiteto, so aktivne družbe, ki svoje probleme razrešujejo na temelju integracije vseh relevantnih segmentov populacije. V tem članku se ukvarjamo z vprašanjem, ali je Slovenija – kot relativno uspešna post-socialistična država - taka družba. To testiramo na vprašanju izobraževalnih pravic njenih etničnih manjšin. Analiza kaže, da Slovenija ne more preseči tradicionalne delitve med avtohtonimi manjšinami, ki uživajo znatno zaščito, in novejšimi manjšinami iz republik nekdanje Jugoslavije, ki jih izobraževalne politike ignorirajo in s tem prispevajo k njihovi asimilaciji. Ta neuspeh politike bo lahko velika ovira pri čedalje večji potrebi po integriranju vseh segmentov populacije v proces kreiranja razvojnega konsenza.

Ključne besede: izobraževalne politike, etnične manjšine, avtohtonost, alohtonost, asimilacija in pluralizem

¹ Dr. Borut Rončević je izredni profesor na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

Abstract

Societies that most successfully adjust to changing international environment and combine the goals of economic development with social and cultural prosperity are active societies, which continuously solve their problems on the basis of integration of all relevant segments of its population. This article deals with the question whether Slovenia, a relatively successful post-socialist state is such a society. This is tested on the issue of educational rights of its ethnic minorities. The analysis shows that Slovenia cannot transcend the traditional division to autochthonous minorities, which exercise substantial protection, and recent economic immigrant minorities, which are ignored by educational policies and assimilated. This policy failure could be a strong liability in the face of the increasing need to integrate all segments of population to the process of creation of developmental consensus.

Keywords: *educational policies, ethnic minorities, autochthonous, autochthonous, assimilation and pluralism*

Uvod: Družbena kohezivnost in etničnost v razvojnih procesih

Dve desetletji po začetku post-socialistične tranzicije lahko rečemo, da je Slovenija med tistimi državami, ki je te procese uspešno prestala. Čeprav je to vprašanje interpretacije, lahko trdimo, da je Slovenija uspela vzpostaviti ravnovesje med politikami, ki spodbujajo gospodarski razvoj in blaginjo njenega prebivalstva². Vendar pa globalizacijskih procesi in

² Pregled različnih indikatorjev ekonomskega, političnega in družbenega razvoja navaja k sklepu, da po razvojnih performancah dohiteva – in v nekaterih primerih prehiteva – manj razvite članice EU, še posebej južno krilo (Portugalska, Grčija, morda celo Španija) (Adam et al. 2005). Ti dosežki so osupljivi še posebej v primerjavi z državami jugovzhodne Evrope. Indeks človekovega razvoja (UNDP), ki vključuje tudi proxy sub- indekse zdravja in izobraženosti populacije, pokaže podobne rezultate. Številna pročila o konkurenčnosti držav, kot npr. *World Competitiveness Yearbook* ali *Global*

procesu evropske integracije, v katerih Slovenija aktivno sodeluje, odpirajo nove priložnosti, zastavljajo nove izzive in tudi postavljajo številne ovire. Predvsem lahko ugotovimo, da se Slovenija sooča z izzivom postati ena najbolj razvitih držav Evropske unije, kar pomeni, da bi se pridružila skupini najbolj konkurenčnih in inovativnih evropskih držav. Alternativa je gospodarska, socialna in kulturna stagnacija. Ekonometrične analize (Mrkaić, 2002) in mešani (kvalitativni in kvantitativni) pristopi (Adam et al. 2005) prihajajo do istega sklepa, da Slovenija ne more še naprej izboljševati svojih razvojnih performans brez jasnega paradigmatkega premika. Če ilustriramo, glede na kriterij BDP (prilagojenega za pariteto kupne moči) in podatke iz *Global Competitiveness Yearbook*, je Slovenija druga najbogatejša država na svetu v skupini neinovativnih držav. Zato ni veliko prostora za nadaljnji razvoj. Sloveniji primanjkuje razvojne dinamike, ki bi ji omogočila razvojni preboj.

Da bi dosegli podobne rezultate kot npr. Irska ali Finska, je potrebno izpolniti številne nujne in zadostne pogoje. V tem tekstu se bomo osredotočili le na vlogo etničnih odnosov kot dejavnika družbene kohezivnosti. Razvojna vloga družbene kohezivnosti je bila pogosto poudarjena. (npr. Ritzen in Woolcock 2000; Adam et al. 2005). V zadnjih dveh desetletjih so pojem družbene kohezivnosti čedalje pogosteje uporabljali tako družboslovci kot tudi oblikovalci politik. Zdi se, da globalizacija z naraščajočo kompleksnostjo in njune nepredvidljive posledice zahtevajo reakcijo relevantnih družbenih in političnih akterjev v smislu spodbujanja integracije na makro nivoju in pa ohranjanje identitet in solidarnosti na lokalnem nivoju (Chiesi, 2002: 205). Na splošno lahko koncept socialne kohezivnosti opišemo kot karakteristiko

Competitiveness Report pokažejo, da je Slovenija ena najbolj konkurenčnih post-socialističnih držav, čeprav je 'trdoglavo' zavračala predloge po hitri liberalizaciji, privatizaciji in uvožene recepte za šok terapije.

družbe, ki opisuje naravo odnosov med različnimi socialnimi enotami, kot so posamezniki, skupine in asociacije. To implicira solidarnost, identiteto in participacijo. Kohezivnost ne pomeni monolitične in nediferencirane družbe, ampak postmoderno družbeno stanje, ki ga karakterizira visoka stopnja funkcionalne diferenciacije ter tudi visoka stopnja družbene, socialne in sistemske integracije.

Družbe, ki se najbolj uspešno soočajo s kompleksnostjo in pri tem kombinirajo cilje gospodarskega razvoja s socialno in kulturno prosperiteto, so aktivne družbe, ki svoje probleme neprestano rešujejo na temelju organizacijskega in političnega pluralizma (Messner, 1997). Po Etzioniju so aktivne družbe tiste družbe, v katerih obstaja visoka stopnja razvojnega konsenza, hkrati pa je vzpostavljen tudi nadzor nad tem razvojem.

Nekateri avtorji (Makarovič, 2001) ugotavljajo, da procesi funkcionalne diferenciacije lahko pripeljejo bodisi do »aktivne družbe« (Etzioni, 1968) bodisi do njenega nasprotja, tj. »blokiranje družbe« (Crozier, 1970). Na temelju obsežne empirične evidence lahko dopolnimo, da enako velja za procese segmentarne diferenciacije; etnične delitve so ena od manifestacij segmentarne diferenciacije v modernih družah (Makarovič in Rončević, 2009). Različne politike je potrebno oblikovati v neprestanem dialogu in medsebojnem povezovanju – tako formalnem kot neformalnem – vseh relevantnih akterjev, s čimer se zmanjšuje pasivnost ali celo obstrukcija s strani posameznih skupin in povečuje verjetnost uspešne implementacije posameznih usmeritev ali politik. Na temelju vključevanja in integracije relevantnih akterjev in skupin se vzpostavijo pogoji za aktivno družbo (Etzioni, 1968), v kateri se strateški procesi odvijajo v interakciji (Rončević, 2008). To je hkrati edini uspešen odgovor na naraščajočo globalno soodvisnost.

Ali je Slovenija taka družba? To bomo preverjali na primeru etničnih manjšin v izobraževalnih procesih. S tem ne trdimo, da je izobraževanje etničnih manjšin ključno slovensko razvojno vprašanje ali ovira. Vseeno pa gre za vprašanje, ki ga je potrebno upoštevati. Nerešena medetnična razmerja so bila zagotovo pomembna ovira razvoju številnih držav Jugovzhodne Evrope, kjer so netolerantni nacionalizem in nasilni procesi predhodili demokratični tranziciji. (Rupnik, 1999).

Medetnične napetosti lahko pomembno vplivajo na družbeno kohezivnost z dvema mehanizmoma. Prvič, lahko vpliva na socialni položaj manjšin, ker lahko vodi so socialne neenakosti in izključevanja velikih delov populacije. Drugič, lahko vodi k eroziji medsebojnega zaupanja ali celo do odkritih konfliktov, s čimer negativno vpliva na komunikacijo in sodelovanje. Dobro delujoči izobraževalni sistemi lahko torej igrajo pomembno vlogo pri družbeni integraciji in pri prehodu v smeri inovativne družbe in družbe znanja.

Etnični odnosi v Sloveniji

Genov ob analizi situacije v Jugovzhodni Evropi omeni dve možni razlagi negativnih zunanjih dejavnikov nerazrešenih medetničnih odnosov. Prvi je etnična sestava družb – ki jo opiše kot manj pomembno – in druga je zapoznili proces vzpostavljanja nacije (Genov, 2004: 9–10). Ugotovimo lahko, da sta oba dejavnika pozitivno vplivala na medetnične odnose v Sloveniji. Prvič, populacija v Sloveniji je relativno homogena po svoji etnični sestavi, še posebej v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami v obdobju razpada skupne države. Na zadnjem popisu prebivalstva leta 2002 se je 92.3 % vseh, ki so odgovorili na vprašanje o svoji nacionalnosti, opredelilo za Slovence/ke³. Srbi so

³ V tem popisu ni bilo treba opredeliti etnične pripadnosti. Skoraj 10 % prebivalstva se je odločilo, da se ne bo opredelilo. Zato je nemogoče natančno oceniti etnično

druga največja etnična skupina (2.2 %), sledijo jim Hrvati (2 %) in Bošnjaki (1.8 %) (SORS 2002)⁴. Vse druge etnične skupine so veliko manjše. Zaradi velikih pravic, ki jih uživajo, bi bilo potrebno omeniti tudi italijansko (0.13 %) in madžarsko skupnost (0.35 %), pa tudi romsko manjšino (0.18 %), ki jo zakonodaja na nekaterih področjih prav tako ščiti in ji daje določene pravice⁵. Drugič, slovenski narod se ni konstituiral skozi nasilna politična sredstva. Konstituiral se je v okviru Habsburške monarhije, kjer je slovensko nacionalno ozemlje predstavljalo relativno majhno, zaostalo in nepomembno provinco. Kljub temu, da je bil nemški jezik stoletja uradni jezik in tudi jezik izobraževanja, pa je slovenski jezik – ki je bil jezik nižjih slojev, kmečkega sloja in malih obrtnikov ter nekaterih intelektualcev – preživel in razvilo se je bogato kulturno življenje in tradicija, še posebej od začetka devetnajstega stoletja dalje. Boj za slovansko avtonomijo v okviru cesarstva se zato ni bil v politični sferi, ampak na področju kulture. Gre za fenomen 'slovenskega kulturnega sindroma'. Leta 1918 je Slovenija vstopila v Kraljevino SHS kot eden konstitutivnih narodov.

Zaradi pozitivnega vpliva različnih okoliščin, npr. etnične strukture in politične zgodovine, v Sloveniji ni bilo bistvenih medetničnih trenj. V primerjavi z drugimi post-socialističnimi državami, ki so nastale na

strukturo slovenske populacije.

⁴ Delež bošnjaške populacije smo izračunali s kombiniranjem tistih, ki so se opredelili kot Bošnjaki ali kot muslimani. Naj spomnimo, da so v nekdanji Jugoslaviji muslimansko prebivalstvo v Bosni in Hercegovini poimenovali po njihovi verski pripadnosti. Po razpadu države to poimenovanje počasi, vendar ne popolnoma, nadomešča termin Bošnjaki.

⁵ Ocenjuje se, da je romska manjšina mnogo večja. Popis je vključil tudi vprašanje o materinščini in 15 % prebivalcev več je kot materinščino opredelilo romski jezik. Zaradi njihovega življenjskega sloga (pogoste migracije, neregistrirana bivališča) jih je tudi težje registrirati in popisati. Zaradi stigme je tudi verjetno, da v popisu številni niso opredelili etnične pripadnosti. Tudi Romi poudarjajo, da se uspešnejši predstavniki, še posebej v mešanih zakonih, odmaknejo od skupnosti in prekinejo redne stike. Zato nekateri trdijo, da je romska manjšina celo do trikrat večja, kot kažejo popisni podatki.

pogorišču nekdanje SFRJ, Slovenija navzven izgleda kot razmeroma 'dolgočasen' primer. Omenimo lahko dva primera, povezana z medetničnimi odnosi, ki sta zbudila zanimanje javnosti⁶. Nadalje, med 18 javno financiranimi projekti v obdobju med 1994 in 2004 so se le trije ukvarjali z disruptivnimi in nasilnimi medetničnimi odnosi v Sloveniji. Vsi trije projekti so bili zgodovinske študije in so se ukvarjali z nasiljem fašističnega režima in pa z dejanji madžarskega pro-nacističnega režima med drugo svetovno vojno (SICRIS).

Kljub temu situacija na tem področju ni tako nesporna. Pregled literature v slovenskih knjižnicah pokaže zanimivo diskrepanco med velikostjo posamezne skupnosti in pa raziskovalnim interesom za to skupnost. Ob raziskovanju etničnih skupnosti se slovenski raziskovalci skoraj izključno osredotočajo na vprašanje slovenske manjšine v sosednjih državah v Italiji, Avstriji in na Madžarskem ter do neke mere na Hrvaškem (Kržišnik-Bukić, 1998; Kacin-Wohinz, 2000) ali pa na vprašanja etnične identitete na področjih z mešanim prebivalstvom (Nečak Luk and Jesih, 2000). Po drugi strani pa zadnji temeljit pregled situacije imigrantov iz nekdanjih jugoslovanskih republik sega še v začetke osemdesetih let prejšnjega stoletja (Mežnarić, 1982). Zato imamo razmeroma malo zanesljivih informacij o socialnem položaju srbske, hrvaške in drugih manjšin iz področij nekdanje Jugoslavije. Zelo malo vemo tudi o implementaciji kulturnih in izobraževalnih pravic za člane teh manjšin.

Ta raziskovalni in policy problem še pogloblja dejstvo, da zaradi zaščite osebnih podatkov in zaradi anti-diskriminacijske politike oblasti ne smejo beležiti in shranjevati podatkov o etnični pripadnosti državljanov. To velja tudi za šole in socialne službe. Zato je težko dobiti natančen vpogled v

⁶ Prvo je vprašanje romske manjšine, ki je po obsegu relativno majhna, toda socialno izključena in živi zelo specifični življenjski slog. Drugo je vprašanje 'izbrisanih', segmenta populacije, ki se ni rodila v Sloveniji, ampak večinoma v nekdanjih jugoslovanskih republikah.

situacijo. Le položaj dveh ustavno priznanih manjšin – italijanske in madžarske – je dobro raziskan.

Izobraževalne pravice etničnih manjšin v Sloveniji

Zgornja diskrepanca je posledica odnosa slovenske države do izobraževalnih in kulturnih pravic etničnih manjšin. Slovenski pravni sistem zagotavlja ekstenzivne pravice italijanski in madžarski manjšini. Že ustava iz leta 1947 – in tudi kasnejša iz 1974 – je zagotovila določene pravice za italijansko in madžarsko manjšino. Druge manjšine niso bile omenjene. Poosamosvojitvena zakonodaja in praksa sta nadaljevali z močno diferenciacijo med izobraževalnimi pravicami različnih etničnih manjšin glede na njihov izvor, pri čemer se je vzpostavila primarna razlika med 'avtohtonimi' in 'alohtonimi' manjšinami. Avtohtone manjšine bi lahko imenovali tudi kot tradicionalne manjšine, saj je ključna karakteristika ta, da so pripadniki le-te tradicionalno živeli na ozemlju današnje Republike Slovenije. Skozi desetletja se je pojavilo le nekaj zahtev po odpravi pravic avtohtonih manjšin. Devetak za obdobje 1970 in 1998 omenja le štiri take primere (Devetak 1999: 257).

Lahko bi rekli, da Slovenija priznava »dve in pol« avtohtone manjšine. Romska manjšina je zaščiten v slovenski ustavi in ker je tradicionalno živela na slovenskem ozemlju, uživa omejeno kulturno avtonomijo in posebne aranžmaje v osnovnošolskem izobraževanju. Po drugi strani pa italijanska in madžarska manjšina prejemata tudi teritorialno, funkcionalno, osebno in kulturno avtonomijo (Devetak, 1999: 255).

Katere so praktične posledice te diferenciacije? Najpomembnejša je ta, da nekatere dejansko zelo obsežne pravice uporablja zelo majhen segment prebivalstva.. Italijanska in madžarska manjšina obsegata po podatkih iz zadnjega popisa skupaj 8,501 prebivalcev, kar predstavlja

0.48 % celotnega prebivalstva. Skupaj z Romi je to uradno še vedno manj kot 12.000 prebivalcev ali 0.66 % slovenskega prebivalstva. Kar je bolj pomembno, je to, da italijanska in madžarska manjšina predstavljata le 6.8 % celotne manjšinske populacije v Sloveniji. Celo če vključimo romsko manjšino, lahko še vedno ugotovimo, da več kot 90 % neslovenske populacije ne prejema nobenih kolektivnih izobraževalnih ali drugih pravic. Te pravice, ki jih tako zunanji kot notranji opazovalci pogosto opisujejo kot eksemplarične (Žagar, 2004), dejansko ščitijo ne le zelo ozek segment celotne populacije – kar je legitimno in primerno – ampak tudi zgolj manjši segment celotne manjšinske populacije oz. populacije, ki se na zadnjem popisu ni opredelila kot slovenska.

Slovenske javnomnenjske raziskave (Toš ur., 1999), ki so bila opravljene v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, nakazujejo močno diferenciacijo stališč večinske populacije do starih tradicionalnih ali avtohtonih manjšin in do alohtonih manjšin iz republik bivše Jugoslavije. Glede različnih izobraževalnih, kulturnih in celo ekonomskih pravic lahko ugotovimo statistično značilno razliko med mnenji glede pravic, ki naj bi jih prejemale ti dve skupini manjšin. Naj omenimo, da je bila podpora najnižja ravno na področju pravice do izobraževanja v materinščini.

Lahko bi dejali, da italijanska in madžarska manjšina uživata izobraževalne pravice, ki so skladne z najvišjimi mednarodnimi standardi. Od osamosvojitve dalje se je slovenska zakonodaja, ki ureja izobraževalni sistem, znatno spremenila, z namenom upoštevati nov razvoj na področju izobraževanja kot tudi zahteve, ki izhajajo iz sprememb v mednarodnem okolju.

Posebne pravice in zaščita narodnih manjšin so vključene že v slovensko zakonodajo. Peti člen Ustave RS zagotavlja zaščito avtohtonih manjšin in posebej omenja italijansko in madžarsko. Prav tako določa, da sta

italijanski in madžarski jezik – skupaj s slovenskim – uradna jezika na območjih, kjer ti dve skupnosti tradicionalno živita. Med drugimi kulturnimi, ekonomskimi in političnimi pravicami, 64. člen zagotavlja pravico do izobraževanja v materinščini, kar financira Republika Slovenija. To implicira, da imata italijanska in madžarska manjšina pravico do javne mreže izobraževalnih ustanov, v katerih izobraževalni proces poteka v njihovem jeziku. To omrežje je bilo vzpostavljeno za obe manjšini. Madžarska manjšina je organizirala enajst dvojezičnih vrtcev, šest osnovnih šol in eno srednjo šolo. Italijanska manjšina se izobražuje v devetih osnovnih šolah in treh srednjih šolah, v katerih je italijanski jezik edini jezik izobraževanja.

Na podlagi *Zakona o samoupravnih narodnih skupnostih* imata obe manjšini pravico in obveznost aktivnega sodelovanja v načrtovanju in organizaciji izobraževalnih procesov. *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja*, ki je bil sprejet leta 2001 (zamenjal je zakon iz leta 1982), je dodatno razdelal izvrševanje teh pravic na vseh nivojih od predšolskega do srednješolskega izobraževanja. Ta zakon je tudi določil slovenski jezik kot drugi jezik za člane teh dveh skupnosti. Določil je tudi, da izobraževalnih programov, ki se izvajajo v izobraževalnih ustanovah teh dveh skupnosti, ni možno sprejeti brez soglasja predstavnikov manjšin. Te pravice se zagotavljajo le v krajih, v katerih tradicionalno prebivajo člani italijanske in madžarske manjšine. Vendar pa so dolžne tudi srednje šole izven območja teh dveh skupnosti ponuditi brezplačen dodatni pouk jezika manjšin, v kolikor je vsaj pet dijakov iz teh dveh manjšin. Vsa dokumentacija, ki jo izdajo manjšinske izobraževalne ustanove, je dvojezična. Kolektivne pravice teh dveh manjšin ščitijo tudi drugi relevantni zakoni, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja: *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja*, *Zakon o vrtcih*, *Zakon o osnovni šoli*, *Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju* in

Zakon o maturi. Ob upoštevanju te ureditve se zlahka strinjamo z naslednjim opisom situacije v Sloveniji: »Ustavna zagotovila za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin odsevajo najvišje sodobne mednarodne standarde, pozitivne rešitve in izkušnje iz ustav in zakonodaje drugih držav, pa tudi trenutni razvoj teorije demokracije in človekovih pravic« (Žagar, 2004: 83).

Težava je v tem, da ta izjava, ki opisuje situacijo v Sloveniji, pravilno opisuje le primer italijanske in madžarske manjšine. Pri drugih – tudi avtohtonih – manjšinah je situacija precej drugačna. Zaradi dogodkov med in po drugi svetovni vojni je bilo vprašanje nemške manjšine v zadnjih desetletjih zanemarjeno. Slovenija je bila več stoletij del Habsburške monarhije, zaradi česar je na njenem ozemlju obstajala znatna avtohtona nemško govoreča manjšina vse do konca druge svetovne vojne. Med in po drugi svetovni vojni pa se je ta manjšina znatno zmanjšala. To je bilo deloma posledica splošnega sovraštva večinske slovenske populacije, še bolj pa posledica zakonodaje, ki je urejala nacionalizacijo celotnega nemškega premoženja kot posledico njihove 'kolektivne krivde'. Večina avtohtonih Nemcev je emigrirala v Avstrijo, Nemčijo in Združene države Amerike. V Sloveniji je lahko ostal le zelo majhen del 'lojalnih' Nemcev, ki mu je bilo dovoljeno zadržati del lastnine⁷.

Nemška manjšina ni bila temelj pravnih ali političnih razprav do začetka

⁷ Nemška manjšina ima pester izvor. Ruralni Nemci so se na današnjem slovenskem ozemlju začeli naseljevati že v začetku 14. stoletja. Ta manjšina je živela v zaokroženem in izoliranem jezikovnem otoku, ločeno od preostanka nemško-govorečega ozemlja. Skozi stoletja se je njihov jezik razvil v poseben dialekt, kočevščino ("Gotscheer"), ki ga drugi Nemci zelo težko razumejo. Drugi segmenti nemške populacije so povečini živeli v slovenskih mestih. Večina Kočevarjev je zapustila tradicionalna ozemlja med drugo svetovno vojno kot del sporazuma med fašističnimi in nacističnimi oblastmi, saj so se njihova ozemlja nahajala na italijanskem okupacijskem območju.

devetdesetih let prejšnjega stoletja. In ni prejela nobene kolektivne zaščite. Toda po osamosvojitvi se je vprašanje nemške manjšine znova vzpostavilo in za nekaj časa celo postalo vprašanje bilateralnih mednarodnih odnosov med Slovenijo in Avstrijo. Zgodovinska raziskava, ki jo je financirala avstrijska vlada, *The Deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien* (Karner, 1998), naj bi pokazala, ali nemško govoreča manjšina v Sloveniji sploh še obstaja. Raziskava je dejansko ugotovila obstoj majhne nemško govoreče manjšine. To je do neke mere potrdilo slovensko raziskovanje, ki se je osredotočilo na obdobje med 1941 in 1955, ki je prav tako pokazalo, da v Sloveniji obstajajo 'ostanki ostankov' nemške manjšine, ki je razpršena po državi (Nečak, 1998).

Zaradi specifičnih zgodovinskih okoliščin (migracija iz njihovih tradicionalnih območij med drugo svetovno vojno) in do neke mere zaradi majhnega števila (čeprav z upoštevanjem slovenske ustave število ne bi smelo biti vprašanje) nemška manjšina ni prejela nobenih posebnih pravic ali zaščite. Dandanes člani te skupnosti, ki so organizirani v društvih, izvajajo različne kulturne in izobraževalne dejavnosti, še posebej učenje nemškega jezika in tudi kočevskega dialekta, z namenom zaščite njihove kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo (in ne ministrstvo, pristojno za izobraževanje) namenja skromna finančna sredstva za sofinanciranje teh aktivnosti. Zato bi lahko rekli, da zaščita te majhne avtohtone skupnosti ne zagotavlja njihove kolektivne, ampak izključno njihove individualne pravice. (61. člen ustave).

Romska manjšina je prav tako avtohtona na slovenskem ozemlju. Ta položaj ji deloma priznava tudi Republika Slovenija v svoji ustavi, čeprav njihove izobraževalne in kulturne pravice niso tako razvite kot v primeru italijanske in madžarske manjšine. Trdili bi lahko, da je to predvsem posledica dejstva, da predstavljajo specifičen segment populacije, za katerega je značilna občasno ekstremna socialna izključenost in zelo

specifični življenjski slog. Marginalnost romske populacije se odraža na vseh področjih življenja, vključno s situacijo na področju izobraževanja. To se odraža tudi v tem, da slovenska ustava v 65. členu zagotavlja posebne pravice in zaščito romski manjšini, vendar pa je to besedilo zelo kratko in skopo: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. Ta zakon je bil sprejet šele leta 2007.

To je tudi posledica dejstva, da romska situacija ni bila percipirana kot nacionalni problem. Pri tem ne gre le za njihovo razmeroma majhno število, temveč lahko razlog za takšno stanje iščemo še bolj v njihovi koncentraciji v le dveh regijah, na Dolenjskem in v Prekmurju. Še več, njihov socio-ekonomski položaj in situacija na področju izobraževanja je v Prekmurju do neke mere – čeprav ne zelo izrazito – boljša, kar pomeni, da se večina težav in pa konfliktov med večinskim in romskim prebivalstvom zgodi v eni regiji.

V preteklih desetletjih je država v poskuse izobraževanja romskih otrok in odraslih investirala znatne resurse. Včasih so bili romski otroci integrirani v razrede z večinsko populacijo, včasih pa so se izobraževali v izključno romskih razredih. V predšolskem izobraževanju se običajno vključijo v vrtce v bližini naselij. V zadnjem obdobju je bilo nekaj (uspešnih) poskusov odpiranja vrtcev v njihovih naseljih. Država zagotavlja dodatne finančne vire za individualno in skupinsko delo z romskimi otroki in tudi odraslimi. Pri tem financira skupine, ki so manjše, kot to velja za večinsko prebivalstvo, s financiranjem njihovih ekskurzij, subvencioniranjem obrokov, didaktične opreme itd. Vendar pa ne moremo trditi, da so bile te in še nekatere druge politike do sedaj izrazito uspešne, saj se z njimi ne dotaknejo dejanskih problemov:

A. Država neprestano poskuša s pristopom od zgoraj navzdol, pri čemer ne upošteva specifike romske kulture in jezika. Romski otroci imajo

specifično znanje in kognitivne strukture zaradi precej drugačne primarne socializacije. Kar je posebej pomembno, imajo drugačne delovne navade, ki zahtevajo drugačne in tudi bolj inovativne pristope k poučevanju. Nadalje, ne moremo govoriti o sistematičnih politikah v smeri integracije romske manjšine, saj je bilo na tem področju preveč sprememb in diskontinuitet.

B. Romski otroci imajo zelo nizek nivo znanja slovenskega jezika, ko vstopijo v osnovno šolo, običajno pri šestih letih. To je ena ključnih ovir pri uspešni participaciji v izobraževalnem procesu. Kurikulum je bil oblikovan brez upoštevanja tega enostavnega in pomembnega dejstva. Zato so romski otroci še manj motivirani za obiskovanje pouka. Učitelji tudi niso dovolj kvalificirani za poučevanje slovenskega jezika kot drugega jezika.

C. Poskusi v smeri večje integracije se osredotočijo le na romsko skupnost. Večinska populacija skozi izobraževalne vsebine ne dobi posebnih vsebin s tega področja, s tem pa država zamuja priložnosti za zmanjšanje stigme, povezane z romsko identiteto, ki jih ponujajo mehanizmi sekundarne socializacije.

Rezultati teh politik, če jih merimo z izobraževalnimi dosežki romske populacije, so dejansko zelo skromni. Le majhen delež romskih otrok je vključen v vrtce, kjer se večini ponuja prva priložnost za sistematičen stik s slovenskim jezikom in z večinsko kulturo. Stopnja neuspešnosti v osnovni šoli je izjemno visoka. Še danes je povsem običajno, če romski otrok izobraževanje zaključi z le štirimi leti osnovne šole. Zelo malo jih vstopi v srednjo šolo. Kar pa se tiče visokošolskega izobraževanja, ima po podatkih Zveze Romov Slovenije le sedem članov te manjšine zaključeno visokošolsko izobrazbo. Zato je naslednja skupna izjava Slovenije in EU iz dokumenta *Skupni memorandum o socialnem vključevanju* kljub določeni

kritičnosti razmeroma mila: »Trenutno stanje trga dela v Sloveniji ni posebej naklonjeno Romom. Zaradi pomanjkanja osnovnih kvalifikacij, funkcionalne nepismenosti in tudi predsodkov delodajalcev je delovna aktivnost Romov precej manjša od tiste pri večinskem prebivalstvu v Sloveniji, redna zaposlitev je redka in prevladujejo neredne oblike dela (točnih podatkov ni, na voljo so le ocene) (*Skupni memorandum o socialnem vključevanju* 2003: 6). Dodatna težava, s katero se ni sistematično ukvarjalo in je nerešena, je izobraževanje tistih Romov, ki niso uradno prijavili bivališča in imajo v nekaterih primerih neurejeno celo državljanstvo. Podatki o tem niso dosegljivi, vendar pa lahko na temelju nesistematične in anekdotične evidence predpostavimo, da nekateri med temi otroki sploh ne obiskujejo pouka, saj s tem skupaj s starši tvegajo izgon iz države.

Položaj ekonomskih migrantov ali njihovih potomcev je zbudil precej manj pozornosti, tako s strani raziskovalcev kot s strani politike. Kljub njihovi velikosti – so največje manjšine v Sloveniji – jim zakonodaja s področja izobraževanja ne podeljuje nobenih kolektivnih pravic ali posebne zaščite. Te manjšine seveda lahko oblikujejo svoje kulturne in izobraževalne programe, ki jih lahko sofinancira država. Vendar pa ustava ščiti izključno njihove individualne pravice.

Vendar pa bi bilo potrebno ugotoviti, ali bi določeni segmenti te populacije lahko bili upravičeni zaščite kot avtohtona etnična manjšina. Tu bi lahko omenili srbsko, hrvaško in morda tudi črnogorsko manjšino. Srbi in v precej manjši meri tudi Črnogorci so se na današnjem slovenskem ozemlju naselili že v začetku šestnajstega stoletja, ko so pribežali pred turško vojsko. Te skupine so se naselile v današnji Beli krajini, kjer so ustanovili celo vrsto naselij, ki so do današnjih dni ohranila njihova specifična srbska imena. Čeprav je ta skupnost razmeroma majhna, je ohranila svojo identiteto. Popis prebivalstva iz leta 1931 je

pokazal, da je na tem območju živel skoraj 7.000 ljudi pravoslavne vere⁸. Po drugi svetovni vojni je prišlo do bolj intenzivnih notranjih ekonomskih migracij v okviru Jugoslavije in po popisu iz leta 1953 je v Sloveniji živel več kot 11.000 Srbov. Obstaja celo zgodovina poskusov izobraževanja v srbskem jeziku. Zgodovinski viri omenjajo ustanovitev osnovne šole, v kateri je bil srbski jezik edini jezik poučevanja. To se je prekinilo šele v šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Zaradi ekonomskih migracij so nekatere osnovne šole tudi izvajale pouk v t. i. srbohrvaškem jeziku. S to prakso se je prekinilo po osamosvojitvi.

Prav tako bi lahko tudi del hrvaške manjšine opisali kot avtohtono. Hrvati se na slovensko ozemlje niso selili le v obdobju intenzivnih ekonomskih migracij v nekdanji Jugoslaviji, ampak so tradicionalno živeli na obeh straneh današnje razmeroma dolge meje med Slovenijo in Hrvaško. Raziskave so pokazale, da je prebivalstvo mešano na obeh straneh meje (Kržišnik-Bukić, 1996).

Vse te manjšine ne prejemajo nobene kolektivne zaščite. Ko je Slovenija podpisovala *Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin*, si je pridržala pravico in je uveljavljanje konvencije omejila na italijansko, madžarsko in romsko manjšino.

Etnične manjšine in izobraževanje v strateških dokumentih

Začeli smo s premiso, da je menedžment medetničnih odnosov pomemben del celovite razvojne strategije vsake države. Zato bomo sedaj na kratko pregledali tri med najpomembnejšimi strateškimi dokumenti, pri čemur bomo posebej osredotočili na pozornost, ki jo ti

⁸ Ker je bilo prebivalstvo na današnjem slovenskem ozemlju deležno intenzivnega pokristjanjevanja od devetega stoletja dalje, ta številka precej natančno pokaže številčnost srbske in črnogorske populacije.

dokumenti namenajo vprašanju kulturnih in izobraževalnih pravic etničnih skupnosti. Zakaj je analiza teh dokumentov pomembna? Ti dokumenti lahko izvajajo dve funkciji. Prvič, delujejo lahko kot orodje za redukcijo družbene kompleksnosti. To pomeni, da strategija reducira policy opcije, ki so na razpolago posamezni družbi, na tiste, ki so najbolj pomembne. V optimalnem primeru lahko pomaga oblikovati avtentični ali vsaj deklarativni konsenz o ciljih, ki jih bo potrebno oblikovati v prihodnosti. Drugič, strategija lahko deluje kot orodje za usmerjanje družbenih sprememb. Ob implementaciji strategij lahko začnemo ustvarjati nadzor nad razvojem, ki je skladen s širšimi razvojnimi trendi in trajektorijami. To je zelo pomembno v kontekstu 'path-dependency' pristopa k proučevanju izobraževalnih pravic etničnih manjšin v Sloveniji. Za namen tega teksta bomo pregledali štiri take dokumente. Zanima nas, ali je vprašanje etničnih manjšin sploh dojeto kot pomembno policy vprašanje in kako se namerava država soočiti s temi vprašanji v dogledni priložnosti.

Prvi dokument, ki smo ga pregledali, je *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001–2006*. Ta dokument je po svoji vsebini zaradi svojega fokusa zelo tehnične narave. Kljub temu pa je v svojem obdobju predstavljal ključni strateški referenčni okvir in je vključeval tudi pomembno poglavje o socialnih vidikih razvoja. V tem dokumentu problematika izobraževanja etničnih manjšin ni omenjena niti z besedo, kar je do neke mere presenetljivo, če upoštevamo, da etnične manjšine predstavljajo okoli 10 % slovenske populacije. Situacija je le malce drugačna v novejšem dokumentu z naslovom *Strategija razvoja Slovenije*, ki traja do leta 2013. V tem precej širokem programu lahko opazimo sledi spoznanja, da se ob upoštevanju etničnih manjšin ne moremo osredotočiti le na italijansko in madžarsko manjšino, ampak je potrebno upoštevati tudi druge. Ena od petih razvojnih prioritiet je tudi razvoj nacionalne identitete in kulture, kar pomeni tudi »spodbujati kulturni

razvoj italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske in drugih manjšinskih skupnosti v Sloveniji ter priseljencev ...» (2005: 42, poudarki so dodani). Vendar pa v tistih delih dokumenta, ki določajo specifične politike, ne zasledimo nobenih predvidenih ukrepov za ukvarjanje s temi vidiki. To dejansko pomeni, da dokument nima nobenih praktičnih implikacij za manjšine. Še več, posebno poglavje, ki se ukvarja z izobraževalnimi politikami, sploh ne omenja izobraževanja etničnih manjšin. Omenja se krepitev integracije in vključenosti marginalnih skupin, kar bi lahko do neke mere koreliralo s tem, in pa »Evropska dimenzija« ukvarjanja z večkulturnostjo.

Etnične manjšine skoraj popolnoma ignorirajo tudi ostali relevantni dokumenti ali načrti, ki smo jih pregledali za namen tega teksta, npr. *Nacionalni akcijski načrt o socialnem vključevanju* (2004—2006) ali *Program boja proti revščini in socialni izključenosti* (2000). Celo mednarodni dokumenti kot npr. *Skupni memorandum o socialnem vključevanju*, ki sta ga podpisali Slovenija in Evropska unija in vključuje poglavje o izobraževanju in ranljivih skupinah, se ne dotakne teh vprašanj.

Zaključek: Aktivacija družbe s prehodom od asimilacijske k pluralistični družbi

Izobraževalne pravice etničnih manjšin so pomembne tako z vidika manjšin ko tudi večine. Za manjšine lahko rečemo, da izobraževalne politike določijo njihovo vlogo v določeni družbi: »Nevtralni izobraževalni proces ne obstaja. Izobraževanje deluje kot instrument, ki se ga uporablja za spodbujanje integracije mlajše generacije v logiko sedanjega sistema in v njo vnaša konformizem ali pa postane 'praksa svobode', sredstvo, s katerim se moški in ženske kritično in kreativno ukvarjajo z realnostjo in odkrivajo, kako lahko sodelujejo v transformaciji njihovega sveta.«

(Freire, 1972). Kar pa se tiče slovenske večine je pomembno, da bo slovenska družba pripravljena na integracijo bodočih imigrantov, tako tistih, ki bodo prišli kot iskalci azila, ko tudi tistih, ki jih bodo slovenska podjetja privabila kot potrebno delovno silo. Mednarodne primerjalne študije, v katerih je sodelovala Slovenija, kot tudi naš pregled trenutne situacije in relevantnih strateških dokumentov jasno nakazujejo, da Slovenija ni pripravljena na to, da bi se soočila s tem pomembnim izzivom. »Nove imigrantske skupine ... so do sedaj v nacionalnih politikah v centralni Evropi prejele primerjalno malo pozornost, razen v kontekstu nadzora imigracij.« (Broekhoef et al. 2003: 31). Torej lahko trdimo, da je položaj alohtonih manjšin le simptom ali splošna indikacija bolj temeljnega problema, ki se bo pojavil v prihodnosti, ko bo potrebno integrirati naraščajoče število imigrantov.

Razlikovanje med 'avtohtonimi' in 'alohtonimi' manjšinami postaja čedalje bolj opazno. Ugotovitve novejšega pregleda izobraževalnih politik in njihovih vplivov na manjšine v številnih srednje- in vzhodnoevropskih državah, tudi v Sloveniji, so jasno pokazale, da vlagajo znatne napore in imajo obsežne izkušnje – ki v večini primerov segajo desetletja v preteklost – pri zagotavljanju visoko kakovostnega izobraževanja etničnim manjšinam. Vendar pa je ta študija tudi jasno pokazala, v nasprotju z nekaterimi ozko pravnimiškimi (npr. Žagar, 2004), da nekatere skupine prejema veliko višjo stopnjo zaščite in imajo boljše pogoje od drugih. Večina držav se osredotoča skoraj izključno na zagotavljanje izobraževanja nacionalnim manjšinam in v manjši meri tudi romski populaciji. Te avtohtone manjšine imajo dolgo zgodovino prisotnosti v teh državah, v katerih uživajo močno zaščito tako v nacionalni kot v mednarodni zakonodaji.

Ta diferenciacija je zelo močna tudi v Sloveniji. Še več, medtem ko so avtohtone manjšine v večini vzhodnoevropskih držav relativno velike, to v Sloveniji ne drži. Po drugi strani pa ta politika ne upošteva dokaj

pomembnega vprašanja spremenjenih demografskih okoliščin, ki so jih povzročile ekonomske imigracije. Broekhoef poda zanimiv primer: »... med leti 1953 in 2002 se je število Madžarov v Sloveniji skrčilo iz 11.019 na 6.243, v istem obdobju pa je število Albancev zraslo iz 169 na 6.186. Čeprav sta ti skupini sedaj podobne velikosti, obstajajo ekstenzivne izobraževalne ureditve za madžarsko govorečo skupnost, ne pa tudi za albansko ali za katerokoli novejšo imigrantsko skupino.« (Broekhoef, 2003: 7)

Ta primer in naša analiza nakaže ugotovitev, da se slovenska izobraževalna politika ne zaveda izjemnih sprememb, ki se dogajajo v njenem okolju in potrebe po reakciji na te spremembe. Ta nezmožnost prilagajanja na čedalje večjo diverzifikacijo populacije je splošna šibkost evropskih izobraževalnih sistemov (Polechova, 2003). Lahko bi dejali, da Slovenija tudi v tem primeru sledi evropskim trendom ... Vendar pa obstajajo številne možnosti za izboljšanje. Na primer, v slovenskih predšolskih ustanovah je nova zakonodaja in kurikulum že premaknil tradicionalni fokus od priprave otrok na osnovno šolo v smeri bolj kreativnih pristopov, ki otrokom omogočajo razvijanje lastnih interesov (Pavlovec, 2003). Prav tako je pomembno, da je lahko šola element za spodbujanje medsebojnega zaupanja in sodelovanja med predstavniki manjšinske in večinske populacije. Osnova za delo z družinami tekom izobraževalnega procesa je vzajemno zaupanje med starši, predstavniki manjšine in učitelji, ki so običajno predstavniki večine (Čačinovič Vogrinčič, 2003). Enosmerna komunikacija uniči medsebojno zaupanje. Razmerje medsebojnega zaupanja se lahko ustvari le skozi skupno razumevanje problema in s pomočjo dialoga, ki omogoča skupno razumevanje problema in ustvarjanje možnih pristopov k njegovemu reševanju.

Ali izobraževalne politike prispevajo k tranziciji Slovenije v smeri aktivne,

integrativne in pluralistične družbe, v kateri lahko vsi akterji aktivno sodelujejo pri reševanju problemov, ki temelji na dialogu in medsebojnem povezovanju? Polechova (2003: 20–21) ločuje med štirimi tipi družbe glede na odnos med manjšino in večino. Prva je *diskriminatorna* družba, kjer se razlike med večino in manjšino poudarjajo in prihaja le do zelo omejenih poskusov mešanja med obema. Posledica je neravnovesje resursov in moči. Druga je *opresivna* družba, v kateri se jezik in kultura manjšine ignorirata. Otroke manjšine se sili k uporabi jezika večine, njihovega drugega jezika, kar ima za posledico slabše izobraževalne dosežke in neravnovesje moči in resursov. Tretja je *asimilacijska* družba, v kateri je jezik manjšine zaradi instrumentalnih razlogov, interes večine pa je omejen na posamezne podrobnosti. V takem okolju jezik manjšine ni pomemben in od učencev iz manjšine se pričakuje, da se bodo naučili jezika večine, ki je tudi jezik poučevanja. Posledica so znova slabši izobraževalni dosežki in neravnovesje moči in resursov. Nazadnje, obstaja tudi idealni model *pluralistične* družbe, v kateri so vsi jeziki in kulture obravnavani enako, tako v smislu statusa kot tudi pomena. Zato imajo tudi študenti manjšin možnost realizirati osebni potencial, kar vodi k družbeni komunikaciji, integraciji in enakosti dostopa do resursov in moči. Na temelju našega kratkega pregleda lahko postavimo tezo, da je Slovenija trenutno *opresivna* v odnosu do večjega dela manjšinskih populacij, ki jih država ignorira v svojih izobraževalnih politikah. Do italijanske in madžarske manjšine pa je vzpostavila odnos, ki bi ga lahko umestili med modela *asimilacijske* in *pluralistične* družbe.

Za izboljšanje razvojnih performanc je potreben močan premik v smeri pluralistične družbe. Zato bi bil potreben sistematičen napor za integracijo etničnih manjšin v slovensko družbo, pri čemer igrajo ravno izobraževalni procesi ključno vlogo. Te politike bi morale postati del slovenskih razvojnih strategij. Prehod v pluralistično družbo je dolgotrajen proces učenja. To so občutile tudi zahodnoevropske družbe.

Zato je nujno potrebno, da se Slovenija začne prilagajati na novo realnost, nenazadnje tudi zato, da se bo lahko pravočasno pripravila na pričakovano povečanje migracij, v katerih ne bo več tranzitna država, ampak bo postala ciljna država. Ta učni proces bi morala začeti z dvema korakoma. Prvič, v kontekstu izobraževalnih procesov bi bilo potrebno odpraviti razliko v odnosu do avtohtonih in alohtonih manjšin. Drugič, vsebine, povezane z etničnimi manjšinami in medetničnimi odnosi, bi morale postati del učne vsebine tudi večinske populacije, s čimer bi spodbujali vzajemno spoštovanje za skupne norme in vrednote kohabitacije, tolerance in pravice za ohranitev etnične identitete. To bi bilo potrebno podpreti z antidiskriminacijsko zakonodajo, pozitivno zaščito kolektivnih pravic vseh manjšin in uporabo množičnih medijev za osveščanje javnosti. Država bi morala težiti k razvoju 'medkulturnih kompetenc', ki jih definira volja po znanju o kulturi, jeziku, običajih drugih etničnih skupin. To bi bilo potrebno dosežati s sredstvi sekundarne socializacije, v okviru katerih igrajo izobraževalni sistemi zelo pomembno vlogo. Torej ne le pri zagotavljanju izobraževalnih potreb manjšin, ampak tudi pri zmožnostih obeh segmentov populacije za medsebojno razumevanje in spoštovanje.

Literatura:

Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević and Matevž Tomšič (2005): *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe*. Budapest and New York: CEU Press.

Broekhoeft, Kees (2003): 'Introduction'. In: Kees Broekhoeft ed. *Ethnic and Cultural Minorities in Education: Impressions from Research, Policy and Practice in the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Poland, Slovenia*. Utrecht: Sardes educational services, pp. 7–12.

Broekhof, Kees, Mieke den Elt and Jo Klopprogge (2003) *Preparing for the*

Future: Minorities, Migration and Integration Policies in Western and Central European Countries: Backgrounds, trends and prospects. Utrecht: Sardes educational services.

Chiesi, Antonio (2004): 'Social Cohesion and Related Concepts'. In: Nikolai Genov. Ed. *Advances in Sociological Knowledge over Half a Century.* Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 205–221.

Čačinovič Vogrinčič, Gabi (2003): 'Counselling Parents and Pupils: Insight from Social Work Theory and Practice'. In: Kees Broekhoef. Ed. *Ethnic and Cultural Minorities in Education: Impressions from Research, Policy and Practice in the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Poland, Slovenia.* Utrecht: Sardes educational services, pp. 79–85.

Crozier, Michel (1970): *La société bloquée.* Paris: Le Seuil.

Devetak, Silvo (1999): *Pravica do različnosti: pravno varstvo manjšin v Evropi.* Maribor: ECERS.

Etzioni, Amitai (1968): *The Active Society: a Theory of Societal and Political Processes.* London: Collier-Macmillan, New York: Free Press.

Freire, Paulo (2000): *Pedagogy of the Oppressed.* London: Penguin Books.

Genov, Nikolai (2004): 'Introduction: Ethnic Minorities in South Eastern Europe: Normative Regulations and Social Reality'. In: Nikolai Genov ed. *Ethnic Relations in South Eastern Europe.* Münster: LITlin, pp. 9–32.

The Global Competitiveness Report 2006–2007. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

World competitiveness yearbook 2007. Lausanne: IMD.

Human Development Report 2005. New York, Oxford: Oxford University Press.

Joint Memorandum on Social Inclusion in Slovenia; Brussels, 18. December 2003.

Kacin-Wohinz, Milica ed. (2000): *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.

Karner, Stefan (1998): *Die Deutschsprachige Volksgruppe In Slowenien. Aspekte Ihrer Entwicklung. 1939–1997*. Dunaj and Celovec: Verlag Hermagoras/Mohorjeva družba.

Kržišnik-Bukić, Vera (1996): 'Hrvati po narodnostni opredelitvi in po materinem jeziku v [naseljenih] obmejnih slovenskih občin s Hrvaško pred razpadom Jugoslavije'. *Matica*, Vol. 2, No. 9, pp. 3.

Kržišnik-Bukić, Vera (1998): 'Slovenci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje'. *Razprave in gradivo*, No. 33, pp. 7–30.

Makarovič, Matej (2001): *Usmerjanje modernih družb*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Makarovič, Matej in Rončević, Borut (2009): *Managing Interethnic Relations: Social Systems Perspective*. Moscow: Variant.

Messner, Dirk (1997): *The Network Society: Economic Development and International Competitiveness as Problems of Social Governance*. London: Frank Cass.

Mežnarić, Silva (1982): *Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin v Slovenij: Slovenija kot sprejemna družba*. Ljubljana: Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS.

Mrkaić, Mićo (2002): 'The Growth of Total Factor Productivity in Slovenia'. *Post-communist Economies*, Vol. 14, No. 4, pp. 445–454.

Nacionalni akcijski načrt o socialnem vključevanju 2004–2006. Republika Slovenija, Ljubljana.

Nacionalni program izobraževanja odraslih: strokovne podlage /National Programme for the Education of the Adult/ (1998) Ljubljana: Slovenian Institute for Adult Education.

Nećak Luk, Albina and Boris Jesih. Eds. (1998): *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Nećak Luk, Albina and Boris Jesih. Eds. (2000): *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 2.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Nećak, Dušan (1998): 'Nemci na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta'. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Pavlovec, Alenka (2003): 'Pre-school education policy and practice'. In: Kees Broekhoeff. Ed. *Ethnic and Cultural Minorities in Education: Impressions from Research, Policy and Practice in the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Poland, Slovenia*. Utrecht: Sardes educational services, pp. 63–66.

Polechova Pavla (2003): 'Language policy, practice and international research'. In: Kees Broekhoeff. Ed. *Ethnic and Cultural Minorities in Education: Impressions from Research, Policy and Practice in the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Poland, Slovenia*. Utrecht : Sardes educational services, pp. 15–24.

Program boja proti revščini in socialni izključenosti Ljubljana, RS, MDDSZ /Programme Against Poverty and Social Exclusion/ (2000) Republika Slovenija, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Ritzen, Joseph and Michael Woolcock (2000): 'Social Cohesion, Public Policy, and Economic Growth'. Paper presented as the *Annual Bank Conference on Development Economics (World Bank)* in Paris, 26.–28. June.

Rončević, Borut (2008): *Strateško usmerjanje v razvojni družbi*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije.

Rupnik, Jacques (1999): 'The Postcommunist Divide'. *Journal of Democracy*, Vol. 10, No. 1, pp. 57–62.

Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001–2006 /Strategy for the Economic Development of Slovenia 2001–2006/ (2001) Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj.

Strategija razvoja Slovenije (2004). Ljubljana: Vlada Republike Slovenije in Urad za makroekonomske analize in razvoj.

Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji – Predlog (2004). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

Toš, Niko ur. (1999): *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: IDV – CJMMK.

Žagar, Mitja (2004): 'Ethnic minorities in Croatia and Slovenia'. In: Nikolai Genov. Ed. *Ethnic Relations in South Eastern Europe*. Münster: LIT, pp. 66–96.

Italijanska književnost po koncu postmodernizma na primeru romana *Un uomo che forse si chiamava Schulz*¹ Uga Riccarellija

*Italian literature after the end of Postmodernism presented through the novel Un uomo che forse si chiamava Schulz by Ugo Riccarelli*²

Meta Černigoj³

Povzetek

V pričujoči razpravi so predstavljene glavne smernice razvoja italijanske književnosti po koncu postmodernizma na primeru romana Uga Riccarellija, *Un uomo che forse si chiamava Schulz*, ki predstavlja edinstveno delo v italijanski književnosti zadnjega obdobja. Roman se zaradi stilistične obdelave dejstev o življenju poljskega pisatelja Bruna Schulza, osrednje osebe v romanu *Un uomo che forse si chiamava Schulz*, in subjektivnega pristopa loči od tradicionalnega biografskega romana. Zaradi načina, s katerim interpretira iracionalne dogodke, je roman mogoče uvrstiti v okvir magičnega realizma, ki je skupen Ugu Riccarelliju in tudi Brunu Schulzu. Riccarellijev roman s Schulzovim opusom poleg stilističnih povezuje tudi več jezikovnih in simbolnih elementov, skupna jima je tudi motivika. Čeprav se Riccarelli sicer v veliki meri naslanja na Schulzov opus, uspe ustvariti povsem avtonomen roman, prežet z elementi magičnega realizma.

¹ Moški, ki se je mogoče imenoval Schulz (prevod avtorja).

² Italian literature after the end of Postmodernism presented through the novel A man whose name was maybe Schulz by Ugo Riccarelli.

³ Meta Černigoj je mlada raziskovalka na Institutu za novejšo zgodovino.

Ključne besede: italijanska književnost, postmodernizem, magični realizem, Ugo Riccarelli, Bruno Schulz.

Abstract

*The study discusses the main guidelines in the development of Italian literature after the conclusion of postmodernism, taking as an example the novel by Ugo Riccarelli *Un uomo che forse si chiamava Schulz*, which represents a unique moment in the Italian literature of the last decade. Due to a stylistic treatment of facts from the life of the Polish writer Bruno Schulz, the main character of the abovementioned novel, and a subjective approach, the novel takes a leap from the traditional biographical novel. By the manner of interpreting irrational events, the novel is classified within the frames of magical realism which associates both Ugo Riccarelli and Bruno Schulz. Apart from stylistic elements, Riccarelli's novel and Schulz's opus are also bound by different linguistic, symbolic elements and the themes. Although notably trending towards Schulz's opus, Riccarelli still manages to create an autonomous novel, imbued with elements of magical realism.*

Keywords: *Italian literature, postmodernism, magical realism, Ugo Riccarelli, Bruno Schulz*

Uvod

Vsakomur, ki se je ukvarjal z obdobjem sodobne italijanske književnosti po Italu Calvinu, je še kako znana problematika pomanjkanja virov in študij, na katere bi se bilo mogoče opreti. Italijanska akademska literarna kritika se s temi vprašanji skoraj ne ukvarja in sodobnim avtorjem ne posveča večje pozornosti. V pričujoči razpravi bi rada opozorila na glavne smernice razvoja italijanske književnosti po koncu zadnjega velikega

literarnega obdobja, tj. postmodernizma. Glavna pozornost bo usmerjena na roman Uga Riccarellija, *Un uomo che forse si chiamava Schulz*, ki predstavlja edinstveno delo v italijanski književnosti zadnjega obdobja in je bil prav zaradi svoje izjemne zgradbe nerazumljen in skoraj prezrt. Poskušala bom prikazati, da se roman razlikuje od tradicionalnega biografskega romana ter da ga je mogoče uvrstiti v literarno smer magičnega realizma, predvsem pa bom poskušala prikazati elemente, ki Riccarellijev roman povezujejo z deli poljskega pisatelja Bruna Schulza, osrednje osebe v romanu *Un uomo che forse si chiamava Schulz*. Prav s to primerjavo bom poskušala dokazati, da se Riccarelli sicer v veliki meri naslanja na Schulzov literarni in umetniški opus, da pa kljub temu ustvari povsem avtonomen roman, prežet z elementi magičnega realizma, ter da gre v svojem delu preko navadnega posnemanja.

Od modernizma k postmodernizmu, kaj pa potem?

Poskusi, da bi določili natančno trajanje različnih stilističnih obdobj v literarni zgodovini in zgodovini umetnosti nasploh, niso obrodili omembe vrednih sadov. Termini, kot so romantika, dekadenca in mogoče še bolj modernizem in postmodernizem, so namreč zgolj literarno-zgodovinski konstrukti, ki so jih ustvarili kritiki, založniki in včasih celo avtorji sami (Štoka, 2006: 64).

Preden je torej mogoče definirati pojem postmodernizem, je potrebno definirati termin modernizem, saj je v komparativistiko vnesel precejšnjo zmedo. Vse prevečkrat se namreč meša pojma moderna v literarnem pomenu in moderna v zgodovinskem. Dodatno problematiko pa ustvarja tudi dejstvo, da skuša vsaka generacija avtorjev proglasiti lasten stil za modernega v nasprotju z literaturo predhodnikov (Ceserani, 2006: 71). Moderno dobo ali moderno, tj. novi vek, lahko tako danes delimo na tri obdobja: zgodnjo moderno, ki jo postavljamo v obdobje zgodnje

renesanse 14. in 15. stoletja, nato moderno v pravem pomenu besede, ki se začne z visoko renesanso v 16. in sega še v 17. stoletje, tej pa sledi t. i. pozna moderna, ki se začne okoli leta 1700 in traja skoraj do konca 19. stoletja, ko naj bi se začela postmoderna (Kos, 1995a: 13).

Na literarnem področju je prav v zadnjem obdobju moderne prišlo do največjih premikov, saj se je takrat rodil moderni roman (Calabrese, 2005: 4). Dela velikih pripovednikov, Prousta, Kafke, Joycea in Musila iz začetka 20. stoletja, torej ne predstavljajo prvih del tega nekega novega literarnega obdobja, temveč zadnje mojstrovine stila, ki je že bil v zatonu (Calabrese, 2005: 22). Pripovedništvo je že v 19. stoletju doseglo izredno visoko raven, kar je zagotovo vplivalo na zapoznani in težavnejši razvoj romana v 20. stoletju (Calabrese, 2005: 33). Problematika pri uporabi pojma modernizem pa izhaja tudi iz dejstva, da značilnosti tega obdobja niso lahko prepoznavne, ter seveda dejstva, da nemški modernizem ni enak ameriškemu ter da modernizem v literaturi nima enakih karakteristik kot modernizem v drugih vejah umetnosti, npr. v arhitekturi (Dolfes, 2000: 107). V pripovedništvu so se v času moderne zagotovo zgodili veliki premiki, pripovedovalec ni več vseveden, vseskozi se zaveda subjektivnosti in hipotetičnosti lastnega stališča, nič, kar ga obdaja, nima več trdnega in dokončnega pomena. Dojemanje časa se je spremenilo, pripovedovani čas je omejen, modernisti so namreč povsem opustili tradicionalno dojemanje časa in postavili osebno izkušnjo nad kronološki čas. Dogodki so prikazani in občuteni iz pripovedovalčevega zornega kota, kar nedvomno prinaša subjektivnost sodb. Opisi oseb in značajev temeljijo samo še na psihologiji in ne več na socialni stvarnosti, iz katere so izhajali realisti. Pripoved se vse bolj meša s tokom zavesti, osebe lahko poljubno prekoračijo prostorske omejitve. Popolnoma se spremeni tudi dojemanje časa, saj bolj kot časovna linearnost postane pomembna osebna izkušnja, opisi okolja in prostora skoraj izginejo, manj je poudarka na dejanjih in več na refleksiji. Jezik, ki ga uporabljajo, je poln

lingvističnih eksperimentov (Kos, 1995a: 55–56). Z epistemološkega vidika je moderni roman povezan tudi s krizo razuma in razumskega dojemanja sveta.

Po mnenju večine kritikov je do preloma med moderno in postmoderno prišlo v petdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi vsesplošnih sprememb, ki jih je v svet prinesla nova industrijska revolucija, ki jo je omogočil Marshallov načrt (Ceserani, 1997: 16). Ideja o koncu moderne pa se je dokončno uveljavila v šestdesetih in sedemdesetih letih in sovпада s hitrim razvojem masovnih medijev in s težnjo, da bi inovativnost in unikatnost nadomestili s kopiranjem in posnemanjem, kar bi umetnost naredilo dostopnejšo tudi širšim množicam (Ceserani, De Federicis, 1988: 754). Spremembe v tem obdobju so bile za sodobnike težko razumljive, zato niti ne preseneča, da se je večina kritikov postavila v bran starih in tradicionalnih idej o literaturi. Italija velja ob tem za eno od držav, kjer je postmodernizem v literaturi skoraj takoj prinesel velike rezultate, čeprav je italijanska književnost ostala nekoliko zaprta zunanjim vplivom in zaverovana v lastno literarno tradicijo (Kos, 1995b: 117). Kljub temu so mnogi strokovnjaki prepričani, da je prav italijanski postmodernizem uspel v največji meri zapolniti praznino, ki se je ustvarila ob koncu šestdesetih let 20. stoletja ob padcu pomena velikih ideologij in po koncu angažirane književnosti (Virk, 2000: 99). Jameson vidi glavno razliko med modernizmom in postmodernizmom v nekakšni novi površinskosti in banalnosti (Ciampitti, 2006a: 110), ki jo je prinesel povsem spremenjen način razmišljanja in dojemanja sveta. Nicola Ciampitti vidi glavne idejne in formalne značilnosti postmodernizma v razbitju in shizofreničnosti prvoosebnega pripovedovalca, kar je zmanjšalo njegovo moč, na eksistencialnem nivoju pa prinaša polom ideologij, onemogočeno avtoanalizo in tvorbo koherentne pripovedi ter seveda vstop parodije, ludizma ter *pastiche*, ki prinaša mešanje vseh mogočih stilov. Dokončno se uveljavi pomen vizualnosti, podobe in privida. Dela so samonanašalna, konec je dolgih zgodb, podobe, jezik in vsebina so vse

bolj hollywoodski, kar pa pomeni tudi dokončen konec evropske hegemonije na področju literature in kulture nasploh (Ciampitti, 2006b: 12). Izraz postmodernizem se v Italiji uporablja redko. Celo danes se mu nekateri kritiki načrtno izogibajo in raje uporabljajo druge izraze, kot je „La giovane narrativa“ (Virk, 2000: 100). Nekateri so mnenja, da bi termin postmodernizem morali nadomestiti z izrazom *postavanguardia*, saj bi se tako izognili težavam pri ločevanju med moderno in postmoderno književnostjo (Schulz-Buschhaus, 2000: 34). Večinoma sicer prevladuje prepričanje, da se je fenomen postmodernizma v Italiji začel v osemdesetih letih z Italom Calvinom in Umberto Ecom, in to kljub temu, da nobenega od teh dveh avtorjev ni mogoče preprosto označiti za postmoderna. V primeru Calvina so mnogi celo prepričani, da je mogoče kot postmodernejega označiti le njegov zadnji roman *Se una notte d'inverno un viaggiatore*. Med glavne predstavnike italijanskega postmodernizma sicer ponavadi prištevamo Andrea De Carla, Alda Busa, Vincenza Consola, Stefanna Bennija, Antonia Tabuccija, ki mu je od vseh verjetno uspel največji preboj, ter še nekatere druge avtorje (Virk, 2000: 100).

Nove smernice v italijanski književnosti od 90. let 20. stoletja do danes

Prave razprave na temo postmodernizma so se v Italiji začele šele v devetdesetih letih, ko se je poskušalo ugotoviti, ali italijanska postmoderna književnost sploh obstaja. Razprava se je tako začela prepozno, saj je bil postmodernej italijanski roman takrat že v zatonu in so njegove glavne značilnosti, kot sta intertekstualnost in *double coding*, že prešle v oglaševalski jezik in postale nepogrešljivi del televizijske satire (Calabrese, 2005: 20). Aktivna faza italijanske postmoderne se je tako iztrošila, še preden so strokovnjaki v resnici doumeli njen fenomen in ji našli primerno ime. Po mnenju Stefana Calabreseja so se namreč takrat

že začeli kulturni, založniški, identitetni in antropološki mehanizmi, ki so ustvarili novo zvrst romana, ki je neposreden produkt globalizacije in ki ga Calabrese tudi poimenuje *global novel*. Calabrese trdi, da se je roman v zadnjih dvajsetih letih ponovno polastil svoje zgodovinske funkcije in se tako uprl nihilistični atmosferi, ki je vladala med postmodernizmom, ko je pripovedništvo postalo žrtev prepričanja, da na svetu ne obstaja ničesar več, kar bi bilo vredno ubesediti (Calabrese, 2005: VIII). Po njegovem mnenju je novi globalni roman zgolj oblika *sight – seeinga* (Calabrese, 2005: 55), ki so ga po njegovem mnenju najbolj ubesedili Don Delilo, Isabel Allende, Stephen King, Salman Rushdie in Michael Crichton, italijanskih avtorjev pa ne omenja (Calabrese, 2005: 60).

Sodobnih italijanskih avtorjev ni več mogoče umestiti znotraj neke enotne literarne smeri, saj se v svojih delih naslanjajo na različne tradicije, ustvarjajo dela različnih zvrsti in stilov, ki se pogosto tudi mešajo med seboj. Tako lahko opazujemo avtorje, kot je Sandro Veronesi, ki v svojih romanih *La forza del passato* (Veronesi, 2000) in *Caos calmo* (Veronesi, 2005) s pogosto uporabo *flash back-a*, razcepljenosti pripovedi, toka zavesti, subjektivnega spomina, zamolka in aluzij na svet mode in televizije, ustvari dela, ki jih lahko brez težav uvrstimo poleg postmodernističnega opusa Antonia Tabucchija. Po drugi strani pa srečamo med literarnimi nagrajenci zadnjih let tudi avtorje, kot so Ernesto Ferrero, ki z romanom *N.* (Ferrero, 2006) posega v čas Napoleona Bonaparteja in njegovega bivanja na otoku Elbi, Marca Santagata z romanom *Il maestro dei santi pallidi* (Santagata, 2005) ter Salvatoreja Niffoja, ki v romanu *La vedova scalza* (Niffoi, 2006) slika sardsko družbo na začetku 20. stoletja.

Ugo Riccarelli in Bruno Schulz med čudežnim in magičnim realizmom

Izjemen predstavnik zadnje generacije italijanskega pripovedništva je Ugo Riccarelli, ki se je z opuščanjem ludizma in intertekstualnosti že povem odmaknil od postmoderne tradicije. Edina postmodernistična značilnost, ki jo je mogoče pri njem opaziti, je nagnjenost k *remake* tehniki, ki jo lahko opazimo v romanih *Stramonio* (Riccarelli, 2000), *Un uomo che forse si chiamava Schulz* (Riccarelli, 2004a) in v zbirki kratkih zgodb *I pensieri crudeli* (Riccarelli, 2006a). Riccarellija lahko uvrstimo celo v skupino avtorjev, ki se vračajo k velikim družinskim zgodbam. Poleg Marioline Venezie in Melanie G. Mazzucco je namreč prav Riccarelli ustvaril dve najpomembnejši družinski sagi v italijanski književnosti zadnjega obdobja: *Un mare di nulla* (Riccarelli, 2006b) in *Il dolore perfetto* (Riccarelli, 2006c), za kar je bil tudi nagrajen z eno najpomembnejših literarnih nagrad v Italiji, nagrado Strega za leto 2004. Je tudi avtor zbirk kratkih pripovedi *Le scarpe appese al cuore* (Riccarelli 2004b) in *L'angelo di Coppi* (Riccarelli, 2004c). Kljub njegovi nedvoumni kvaliteti in različnim priznanjem, ki jih je prejel, pa o njegovem delu, razen nekaj recenzij, ni bilo napisanega še nič, kar še dodatno dokazuje nezainteresiranost italijanske akademske kritike za novejšje avtorje in sodobno italijansko književnost nasploh.⁴

Njegov najpomembnejši roman *Un uomo che forse si chiamava Schulz* je lažna biografija Bruna Schulza, poljskega pisatelja in slikarja judovskega rodu, ki je bil rojen leta 1892 v Galiciji, umrl pa je leta 1942 pod streli nekega nacista. Bruno Schulz nam je zapustil dve literarni deli: *Cimetove*

⁴ Riccarelli je prejel nagrado Chianti že za svoj prvenec, *Le scarpe appese al cuore*. Za roman *Un uomo che forse si chiamava Schulz* je prejel nagradi Campiello in Prix Wizo Européen, za roman *Stramonio* pa nagrado Pisa. Najpomembnejše priznanje, nagrado Strega, je prejel za roman *Il dolore perfetto*. Njegov zadnji roman, *Un mare di nulla*, je izšel leta 2006, Riccarelli pa je tudi avtor dveh zbirk kratkih pripovedi *L'angelo di Coppi* in *Pensieri crudeli*.

prodajalne in *Sanatorij pri Klepsidri* ter precej ilustracij. Riccarelli se je pri svojem delu oprl na celoten Schulzev opus, saj je želel poustvariti njegov intimni svet, ki nam je dosegljiv samo skozi njegovo delo. Roman je poleg tega napisan v prvoosebni obliki in retrospektivno, kar ustvarja vtis, da beremo avtobiografijo glavne osebe. Potrebno pa je poudariti, da zaradi odlične zgradbe, načina pripovedovanja in simbolike, ki se v romanu pojavi, ne moremo trditi, da je delo zgolj biografski roman ali kopija Schulzevih pripovedi.

Bruno Schulz na stopnicah domače hiše v ulici Floriańska v mestu Drohobycz, 1935.

Vir: Marchesani, Pietro (ur.) (2000): Bruno Schulz - il profeta sommerso. Milano: Libri Scheiwiller, str. 65.

Roman *Un uomo che forse si chiamava Schulz* se povsem razlikuje od tradicionalne oblike biografskega romana, saj je bralec že takoj na začetku soočen z nenavadnim glavnim junakom, ki pripoveduje o sebi in o neverjetnih dogodkih iz svojega otroštva. Takoj je treba sprejeti odločitev, kako interpretirati dejstvo, da se prvoosebni pripovedovalec spomni trenutka lastnega rojstva, interpretirati je potrebno njegove vizije živali in nenavadne osebe, ki se v romanu pojavljajo, saj vse to ruši mit o objektivnosti, ki jo sicer pričakujemo od biografije. Romana poleg tega tudi ni mogoče preprosto umestiti med fantastično pripovedništvo, saj bi v tem primeru, po Tzvetanu Todorovu, ob nenavadnih in fantastičnih prizorih morali biti priča čudenju tako pri bralcu kot tudi pri glavni osebi, ki pa v tem primeru ne čuti neverjetnosti v svoji pripovedi, ter o njih

govori hladno, brez vsakega čudenja, dojema jih kot nekaj povsem vsakdanjega in normalnega (Todorov, 1980: 7). Če sledimo teoriji Tzvetana Todorova, bi lahko Riccarellijev roman umestili znotraj polja čudežnega (Todorov, 1987: 59–62), s katerim izraža mitično vsebino, ki je globlja od pripovedi o vsakdanjiku neke družine. Pravo usodo poljskega pisatelja in njegove družine tako razberemo iz vrste fantastičnih podob, sanj in vizij (Ficowsk, 2001: 319). Delo Uga Riccarellija lahko uvrščamo v magični realizem, ki se po mnenju Amaryll Beatrice Chanday od fantastičnega loči prav po načinu, kako interpretira iracionalne dogodke. Schulzev način izražanja, ki ga je prevzel tudi Riccarelli, je tako zelo soroden Kafkovim metamorfozam, kjer so absurdne preobrazbe tudi izražene kot nekaj vsakdanjega (Chanday, 1985: 27). Naravno in nadnaravno sta predstavljena skupaj brez dodatnih komentarjev ali interpretacij. Bralec pa nadnaravne elemente v pripovedi sprejema prav zaradi načina, na katerega je delo napisano, saj se ves čas poudarja verjetnost in resničnost napisanega (Chanday, 1985: 89). Angelo Maria Ripellino loči med preobrazbo Kafkovega Samse, ki jo spremljata topa bolečina in občutek tesnobe, od preobrazb, ki jih doživlja Schulzev oče Jakob, ki spominjajo bolj na burke ali na delo kakšnega iluzionista. Družina Gregorja Samse čuti poleg tega precejšnje olajšanje po njegovi smrti, medtem ko Jakobovi družinski člani ne čutijo popolnoma ničesar (Ripellino, 1964: XXV). Riccarelli se v primerjavi s Schulzem manj posveča očetovim zunanjim preobrazbam – ta se pri Schulzu preobrazi v lisico, ščurka, muho, raka in škorpijona (Cataluccio, 2001: 397) – bolj se posveča njegovim notranjim preobrazbam in tako tudi na ta način vzdržuje razmerje med naravnim in nadnaravnim, daje vsakdanjim dogodkom globlji in bolj univerzalen značaj ter spreminja realnost v mit.

Primerjava med Ugom Riccarellijem in Brunom Schulzem: jezik, simboli, motivi

Schulza in Riccarellija torej povezuje magični realizem (Tabucchi, Altaras, 2009), čeprav je Riccarellijev ritem pripovedi hitrejši, njegovo besedišče ni tako večplastno, raba pridevnikov pa je bolj omejena. Jezik, ki ga uporablja Bruno Schulz, za njim pa tudi Riccarelli, je izrazito poetičen, poln metafor in neologizmov, simbolov, prenesenih pomenov, primerjav, družu ju kombiniranje proze in poezije (Zagajewski, 2000: 200). Pri Brunu Schulzu lahko v originalu zasledimo tudi več besednih iger, ki prinašajo aluzije na fašizem in nacizem, ki pa se v prevodu izgubijo in jih zato Riccarelli ne poskuša poustvariti (Šalamun – Biedrzycka, 1990: 160). Tako Schulz, npr. v svoji pripovedi *Obisk duhá* (Schulz, 1990: 16) govori o „kronični sivini mraka“, ki naj bi obdajala njegovo rojstno mesto, obraščali pa naj bi ga „sence ko lišaj, plesen in mah železne barve“, najbolj zgovorno pa, ko govori o „rjavih dimih“, kar ne pri italijanskem ne pri slovenskem bralcu ne ustvari posebnih aluzij. Če pa vemo, da Schulz v originalu namesto nevtralne poljske besede za rjavo barvo „brązowy“, uporabi besedo „brunatny“, ki se v poljščini uporablja le v besedni zvezi „brunatne kozule“ in se nanaša na barvo srajc pripadnikov nacističnih enot SA (Šalamun – Biedrzycka 1990: 156), potem je jasno, da je prevod osiromašen prav zaradi pomanjkanja jezikovnih sredstev, da bi v slovenščini ali italijanščini v celoti ubesedili Schulzeve misli. Podobnih primerov je mogoče opaziti še več, na primer v pripovedi *Noč velike sezone* (Schulz 1990: 98–109), ko Schulz za skupino ljudi, ki uniči očetovo trgovino, uporabi izraz „rzesza“, ki je uporabljen tudi v uradnem poljskem imenu za Tretji rajh - „Tretja rzesza“ (Šalamun – Biedrzycka, 1990: 160) Čeprav podobne besedne igre pri Riccarelliju izginejo, pa ta uspe nadomestiti te namige na nacizem predvsem s pogosto uporabo sive in rjave barve, ki ustvarjata tipično pesimistično in tesnobno vzdušje. Riccarelliju uspe tudi v celoti ohraniti metafizični in domišljjski pogled na svet, ki je bil v nasprotju s konkretno družinsko in zgodovinsko-

geografsko realnostjo, ki ji je Schulz pripadal.

V romanu *Un uomo che forse si chiamava Schulz* srečamo vrsto dogodkov, ki jih je Riccarelli zgolj prevzel iz Schulzovega opusa. Riccarelli ne povzema zgolj manjših dogodkov in podatkov iz Schulzovih pripovedi, kot je prizor očeta, ki sinu opisuje domače mesto in mu ob mestnem zemljevidu našteva imena ulic in trgov, ali odhod Adele/Danute v Ameriko. Ponovi se opis rojstnega mesta, ki v obeh primerih tone v sivino. V pripovedi *La repubblica dei sogni*, ki ni prevedena v slovenščino, lahko preberemo naslednji opis: „Mentre le altre città si sviluppavano nel senso dell'economia, si accrescevano nelle cifre statistiche, nel numero, la nostra città scendeva nell'essenzialità.“⁵ Rojstno mesto Bruna Schulza se torej povsem odseva v mestu, ki ga ustvari Riccarelli, saj je prav tako prežeto z monotonijo in sivino in je torej kraj, kjer ni mogoče živeti, ampak le preživeti (Šalamun – Biedrzycka, 1990: 156–157). Schulzevo sanjsko mesto tako v realnosti kot tudi v Riccarellijevi fikciji je Pariz, ki pa se nato v obeh primerih izkaže za precejšnje razočaranje. Schulz ga v pripovedi *Patria*, ki prav tako ni prevedena v slovenščino, opiše z naslednjimi besedami: „Dopo parecchie peripezie mi trovai finalmente all'estero, nel paese vagheggiato con ardore nei sogni della mia giovinezza. Troppo tardi furono esauriti i lunghi sogni e in circostanze del tutto diverse da quelle che mi ero immaginato.“⁶ Tudi v Riccarellijevem romanu je Pariz torej razočaranje in simbol razblinjenja mladostnih sanj ter soočenja s sivo realnostjo, ki ji ni mogoče ubežati. Bruno se v Parizu

⁵ „Medtem ko so se ostala mesta ekonomsko razvijala, rasla v statistikah, se širila in množila, je naše mesto drselo na raven eksistencialnosti.“ V: Schulz, Bruno (2001): *La repubblica dei sogni*. V: Schulz, Bruno: *Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi, str. 303–308, str. 303.

⁶ „Po precej zapletih, sem se končno znašel v tujini, v deželi, po kateri sem v mladostnih sanjah tako goreče hrepenel. Dolge sanje so se uresničile prepozno in v povsem drugačnih okoliščinah, kot sem si predstavljal.“ V: Schulz, Bruno (2001): *Patria*. V: Schulz, Bruno: *Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi, str. 309–313, str. 309.

ne počuti dobro in komaj čaka, da se vrne v varno zavetje pod sestriino nogo (Riccarelli, 2004a: 120).

V romanu *Un uomo che forse si chiamava Schulz* se ponovijo tudi natančni opisi hiše, v kateri živi Schulz z družino in spominja na labirint nešteti sob, ki pa se vedno bolj krči okrog družinskih članov in se vse bolj spreminja v zapor (Riccarelli, 2004a: 92). Riccarelli po Schulzu prevzame motiv svakovega samomora, ki se pri Schulzu pojavi v pripovedi *Gospod Karol*, v kateri si njegov svak zaradi neozdravljive bolezni odloči prerezati grlo (Šalamun – Biedrzycka, 1990: 159). Riccarelli ta način samomora nadomesti s še bolj bizarnim: z obešenjem na elastiki (Riccarelli, 2004a: 84).

Tudi živali, ki se pojavljajo v Riccarellijevem romanu, niso izbrane naključno, saj gre večinoma za ptice in insekte, ki imajo močan simboličen pomen že v Schulzevih delih, saj pticam posveti celo eno od svojih zgodb, v kateri njegov oče na podstrešju goji kondorje, pave, fazane in čaplje. Način, kako Bruno Schulz opisuje očeta, ki zbira ptičja jajca s celega sveta (Schulz, 1990: 27), seveda spominja na način, kako Brunov oče v Riccarellijevem romanu zbira različne vzorce soli (Riccarelli 2004a: 60). Insekti, ki jih je mogoče srečati v več zgodbah poljskega avtorja, ki naseljujejo celotno hišo in uničujejo pohištvo, se pojavijo tudi pri Riccarelliju, pri katerem so pogosti zlasti ščurki in uši, ki posebej vso, kar je nizkotnega in umazanega. V Riccarellijevem romanu insekti korakajo v urejenih kolonah in spominjajo na urejene pruske vojake, katerih prihoda se Brunov oče tako boji (Riccarelli, 2004a: 16–20). Prav insekti so tisti, ki odločilno vplivajo na usodo družine, počasi uničujejo hišo, pohištvo, trgovino in so simbol sil, proti katerim se ni mogoče boriti in njihova življenja spreminjajo v prah. Poleg tega se ponavljajo tudi druge živali, voli, konji, ovni, bivoli in celo afriški gnuji, najmočnejši vtis pa ustvari prisotnost severnega jelena, simbola žrtve, ki trepet pred

krvnikom in je utelešenje Bruna Schulza.

Bruno prvič opazi jelena v očetovi trgovini, žival ima prerezan vrat in krvavi. Nato ga še večkrat vidi v tropu, ki se poskuša rešiti pred lovcem. Ko vsi ostali bežijo, njegov jelen ostaja v ozadju, ponižno sklanja ranjeni vrat, potrpežljivo opazuje praske na njegovih čevljih in v tišini čaka na milostni strel (Riccarelli 2004a: 70). Enak prizor se ponovi v trenutku Brunove smrti, ko ta niti ne poskuša reagirati in na enak način čaka na zadnji strel, ob čemer Riccarelli položi Brunu v usta naslednje besede: „La mi testa è pesante e gli occhi guardano gli stivali lustrati. Vi scorgo graffi, linee, fregi che poggiano su questa strada, dove ci sono tutte le cose del mondo. [...] Ora mi drizzo, sollevo leggermente il capo fino a sentire la canna della pistola che Günther mi appoggia alla tempia [...]“⁷ Jelen, ki se mu neprestano pojavlja tudi v sanjah, je simbol njegove pasivnosti in skrite želje po samouničenju. Pietro Citati pravi o Schulzu: “Nessun scrittore del nostro secolo ci ricorda, più di lui, la grande figura simbolica del servo, dello schiavo, del reietto kafkiano: ultima cratura, ultimo insetto, ultimo lichene, ultimo grigio verme della scala della creazione,”⁸ In to je figura, ki jo je Riccarelliju uspelo utelesiti.

Riccarelli ohrani vse tisto, kar je pri Schulzu tipično judovskega: motiv kulta knjige in motiv očetove avtoritete (Błoński, 2000: 183). V Schulzevih pripovedih spoznamo očeta, ki se ukvarja s številnimi znanstvenimi projekti, predvsem s primerjalno meteorologijo, kar je prisotno v

⁷ „Moja glava je težka in oči gledajo bleščeče škornje. Opazim praske, linije, čačke, ki so položene na to cesto, kjer se nahajajo vse stvari tega sveta. [...] Sedaj se zravnam, rahlo privzdignem glavo, dokler ne začutim cevi, ki mi jo Günther naslanja na sence [...]“ V: Riccarelli, Ugo (2004): Un uomo che forse si chiamava Schulz. Casale Monferrato: Piemme, str. 153.

⁸ „Noben pisatelj iz našega stoletja ne poseblja na tak način velike simbolične figure sužnja in kafkovskega zavrženca: je najnižje bitje, najnižji insekt, najnižji lišaj in najprimitivnejši črv na lestvici stvarjenja. V: Citati, Pietro (2000): Bruno Schulz. V: Marchesani, Pietro (ur.). Bruno Schulz – il profeta sommerso. Milano, Libri Scheiwiller, str. 176–180, str. 176.

priповedi *Druga jesen* (Schulz, 1990: 121–125, 121), ter z raziskovanjem ptic, o čemer lahko preberemo v pripovedi *Ptiči* (Schulz, 1990: 25–29, 25). Tako kot oče v Riccarellijevem romanu se ukvarja z vprašanjem usode sveta, je pionir na vseh področjih, zbira žuželke in škorpionje, v Schulzevi pripovedi *Ščurki* (Schulz 1990: 86–90) se nato oče celo prelevi v škorpionja. Očetova podoba je postavljena ob figuro Franca Jožefa, očeta naroda, ki poseblja red, moč in stabilnost (Marchesani 2000: 68), oče pa je tudi tisti, ki poskuša rešiti svet pred dolgčasom, prozaičnostjo in sivino (Riccarelli, 2004a: 58).

Motiv očeta, ki išče modrost sveta, torej ni Riccarellijev izum, ampak izhaja neposredno iz Schulzovega opusa. Celó to, da Brunov oče ne spi skoraj celo leto (Riccarelli, 2004a: 52–57), izhaja iz Schulzevega pripovedništva, natančneje iz zbirke pripovedi *Sanatorij pri Klepsidri*, kjer očeta srečamo v sanatoriju, ki je namenjen bolnikom, ki se poskušajo vrniti nazaj v čas in ponovno podoživeti pretekla leta (Schulz 2001: 213). Ti motivi temeljijo na relativnostni teoriji, saj se oče pretvarja, da eno leto traja en dan ter s tem skuša podaljšati trajanje časa (Riccarelli, 2004a: 54), kar se navezuje na realna dejstva iz življenja Bruna Schulza, predvsem na izredno dolgo obdobje, ko je bil njegov oče razpet med življenjem in smrtjo (Marchesani, 2000: 46).

Podoba Brunovega očeta Jakuba.

Vir: Ficowski, Jerzy (1992): Bruno Schulz: *Ilustracje do własnych utworów*. Warszawa: Wydawnictwo RePrint.

Zelo pomemben simbol, ki povezuje oba avtorja, je simbol knjige. Ta se navezuje na prastaro tradicijo, ki je prisotna v mnogih kulturah in verskih tradicijah kot simbol božje besede. Pri Riccarelliju se pojavita dve knjigi, ki pritegneta Bruna: knjiga strank in blaga v očetovi trgovini ter knjiga v sinagogi. Prva vsebuje vedenje o očetovem zemeljskem svetu, druga vsebuje božje nauke, obe pa sta simbol prve Knjige, ki je vsebovala modrost vsega sveta in v kateri je zapisana usoda vseh in vsega. Banalizacija sveta, ki drsi iz tečajev, je razvidna tudi pri novi vsebini knjig in je po mnenju Citatija simbol padca celotne civilizacije (Citati, 2000: 180). Knjiga je namreč še vedno prisotna, le da so se božji nauki zvulgarizirali do skrajnosti ter se skrili med reklame za neverjetni balzam Anne Csillag, ki povzroči neverjetno rast las ter zgodbe čarovnika Don Bosca iz Milana.⁹ Tako Anna Csillag kot tudi Don Bosco se tudi pri Riccarelliju pojavita kot simbola lažnega napredka, ki lahko pripelje le do uničenja civilizirane družbe (Riccarelli, 2004a: 33–34).

Reklama za magični balsam Anne Csillag, ki je bila dejansko objavljena v takratnih časopisih.

Vir: Eco del Litorale, 16/ 12/ 1898, n. 146, Giornali 56 DEL LITORALE, Biblioteca statale isontina, Gorizia.

⁹ Verjetno gre za literarno predelavo figure katoliškega svetnika Don Bosca, utemeljitelja salezijancev. V: Schulz, Bruno (1990): Knjiga. V: Schulz, Bruno: Cimetove prodajalne. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 130, 134.

Riccarellija in Schulza povezuje tudi nenavaden odnos do žensk, ki je viden predvsem iz Schulzevih likovnih del, kjer večkrat upodablja prizore ženskega sadizma in moškega mazohizma ter dominacijo ženske nad moškimi (Cataluccio, 2001: 387), ki so vedno ob ženskih nogah kot ponižani in mučeni sužnji (Cataluccio, 2001: 384). V delih Bruna Schulza to idejo pooseblja hišna pomočnica Adela. Uničuje sanje in upe njegovega očeta in je simbol vsega pritlehnega in slabega, zna pa izkoriščati svojo ženstvenost in vedno znova poniža očeta, ki je prisiljen pasti na kolena ter ji poljubiti noge (Marchesani, 2000: 77). Adela z močjo lastnih nog neprenehoma trpinči očeta, ki vdan v usodo vedno znova pade na kolena in ji kot v starodavnem obredu, imenovanem *proskýnesis*, poljubi noge (Schulz, 1990: 41). sta smrtonosno orožje tudi v Riccarellijevem romanu, kjer je Bruno služabnik sestre Hanije (Riccarelli, 2004a: 21), ki je Schulz skoraj ne omenja, Riccarelli pa ji nameni izredno pomembno vlogo Brunove kraljice, muze in tiranke obenem. Bruno v Riccarellijevem romanu pa se vendar ne čuti žrtev, ampak se v skladu z mazohistično miselnostjo samo pod težo njene noge počuti varnega pred grožnjami sveta, ki ga obdaja. Njegova težnja po podrejanju je jasno izražena že v uvodu, v katerem so predstavljene njegove sanje, v katerih si odreže penis in se s tem dokončno odreče svoji moškosti ter sprejme dejstvo, da ostali odločajo o njegovi usodi.

Podoba ženske prevlade nad moškimi, na kateri sloni lik Brunove sestre Hanije.

Vir: Marchesani, Pietro (ur.) (2000): Bruno Schulz - il profeta sommerso. Milano: Libri Scheiwiller, str. 124.

Dodan je tudi Hanijin zdrs v norost, s čimer nadomesti figuro psihično motene sestrične iz Brunovega resničnega življenja. Popolnoma se spremeni tudi vloga hišne pomočnice. Iz zlobne in pritlehne Adele Riccarelli ustvari dobro in skrbno Danuto, ki v Brunovem življenju prevzame materinsko vlogo, zato niti ne preseneča, da je edina, ki se ji uspe še pravočasno rešiti pred nacističnim nasiljem. Zanimivo je, da posveča Riccarelli veliko pozornosti Brunovemu otroštvu, medtem ko ga Schulz redko omenja. Ta izbira Riccarelliju omogoči, da skozi otroške fantazije in vizije predstavi deformiran in domišljjski pogled na svet, ki je prisoten tudi v drugih Riccarellijevih romanih.¹⁰

Podrejanje moči ženskega čevlja.

Vir: Marchesani, Pietro (ur.) (2000): Bruno Schulz - il profeta sommerso. Milano: Libri Scheiwiller, str. 125.

Riccarelli pa se v svojem romanu ne naslanja zgolj na Schulzevo literarno in likovno zapuščino, ampak gre še korak dlje, saj uporabi tudi njegovo delo Mesija, ki je izgubljeno in nam njegova vsebina ni znana. Riccarelli je vlogo mesije dodelil Emramu, grbastemu in deformiranemu ciganu, ki vsako pomlad obišče Bruna skupaj s pleščim medvedom Giuseppejem. V mesto prideta prvič v času vsesplošnega ekonomskega razcveta, prihajata pa tudi še potem, ko se vsi upi meščanov o boljšem življenju spremenijo v prah. Brunu prepeva pesmi, ki so polne življenjske modrosti

¹⁰ Spomin na lastno rojstvo je prisoten pri glavnih junakih v romanih *Un uomo che forse si chiamava Schulz* (1998) ter *Il dolore perfetto* (2004), medtem ko se junak v romanu *Un mare di nulla* (2006) spominja celo lastnega spočetja.

človeka, ki razume pravi ustroj sveta. Emram je prerok, ki ga vsi pričakujejo, nihče pa ga ne prepozna, niti Bruno, ki celo zbeži, ko mu Emram razodeva njegovo prihodnost. Bruna poskuša spodbuditi k reakciji, poskuša ga opozoriti na nevihto, ki se bliža z zahoda, ter ga svari pred lovci, ki jih privlači vonj po krvi. Ne prenesejo nikogar, ki je drugačen od njih in ki ne ustreza njihovim merilom (Riccarelli, 2004a: 122). Vendar pa v času, ko so ljudje spet pričakovali odrešenika – bojevnika, nihče ni želel poslušati besed deformiranega cigana. Edini, ki ga prepoznajo, so pravzaprav nacisti, ki mu s palico naravnajo hrbet, ga obesijo in mu za vrat pritrdijo napis: "Questa è la fine dei vagabondi, degli zingari, dei falsi profeti e dei deformi, resi poi dalla giustizia del bastone del Reich, Messia della pace."¹¹ Ko Bruno vidi ta prizor, se odloči, da ne bo bežal. Vrne se domov, čakajoč lastno smrt, kot poškodovana zver, ki se zaveda, da ji ni več rešitve.

Dejstvo, da Riccarelli doda prizore z Emramom, dokazuje, da se pri svojem delu sicer opira na delo poljskega avtorja, da pa ga predeluje na povsem sebi lasten način s tem, ko dodaja motive in simbole, ki se pri Schulzu ne pojavljajo.

Zaključki

Po koncu postmodernizma je v italijanski književnosti mogoče opaziti precejšnjo stilistično in slogovno razbitost, saj avtorji ne sledijo več enotnim smernicam ustvarjanja, temveč se naslanjajo na različne tradicije in kulturne vzorce. Čeprav je še vedno mogoče zaslediti posnemanje postmodernističnih slogovnih značilnosti, je pri vse več avtorjih opazna težnja po vrnitvi k velikim zgodbam in poseganju v

¹¹ „To je konec potepuhov, ciganov, lažnih prerokov in deformirancev, očistila jih bo palica pravice Reicha, Mesije miru.“ V: Riccarelli, Ugo (2004): *Un uomo che forse si chiamava Schulz*. Casale Monferrato: Piemme, str. 151.

tradicijo. Kljub vsej ustvarjalni pestrosti se uradna kritika na te pojave odziva medlo, površno in s precejšnjim časovnim zamikom.

Ugo Riccarelli, predstavnik zadnje generacije italijanskih pripovednikov, je prešel okvire postmodernistične tradicije in prinesel v italijansko pripovedništvo novo svežino s svojim povsem novim pristopom. Biografski romani, ki bi bili stilistično napisani na podoben način, kot je *Un uomo che forse si chiamava Schulz*, so redkost ne samo v italijanski književnosti, ampak tudi v svetovnem merilu, zato ni mogoče trditi, da je Riccarelli zgolj posnemovalec, saj se pri njem izraža povsem spremenjen odnos do literature in sveta, kot smo mu bili priča v obdobju postmodernizma. Z uporabo nadnaravnih elementov ustvari edinstveno prozno delo, ki temelji bolj na simboliki kot na realističnem prikazovanju dogodkov, in tako uspe dodati kanček lahkotnosti v pripoved o sicer tragičnih zgodovinskih dogodkih, ne da bi pri tem zmanjšal težo tragedije Bruna Schulza in celotnega judovskega ljudstva.

Skozi perspektivo magičnega realizma, skozi sanje in vizije nam Riccarelli predstavi svojo vizijo Bruna Schulza, ki pa ima še vedno izredno močne povezave z realno figuro. Riccarelli nam pripoveduje več kot le življenjsko zgodbo tega poljskega pisatelja, pripoveduje nam zgodbo o celotnem judovskem ljudstvu pred izbruhom druge svetovne vojne, o ljudeh, ki niso želeli slišati opozoril in ki so povsem dezorientirani in nemočni čakali na masaker, kot ranjena jelenjad, ki pričakuje milostni strel.

Riccarelli je prevzel Schulzev način in stil pisanja, njegov način izražanja, simboliko in motiviko, vendar uspel kljub vsemu ustvariti povsem avtonomno literarno delo. Razlog, da njegov roman v širši javnosti ni doživel večjega odmeva, pa se verjetno skriva v dejstvu, da je za povprečno občinstvo, vajeno *instant* literature, precej nerazumljiv, saj ga ni mogoče brati in še manj razumeti, ne da bi prej spoznali celoten opus

Bruna Schulza, ki pa širšemu krogu bralcev ostaja večinoma, žal, neznan. Riccarellija pa je povsem spregledala tudi akademska kritika, ki zaradi njegove drugačnosti in odklona od tradicije, na katero tako zelo prisega, ni sposobna prepoznati njegovih nedvomnih kvalitiet.

Literatura:

Błoński, Jan (2000): Autoritratto ebraico. V: Marchesani, Pietro. (ur.): *Bruno Schulz – il profeta sommerso*. Milano: Libri Scheiwiller, str.: 183 – 184.

Calabrese, Stefano (2005): www.letteratura.global – *il romanzo dopo il postmoderno*. Torino: Einaudi.

Catalucio, M. Francesco (2001): Maturare verso l'infanzia: Introduzione a Bruno Schulz. V: Schulz, Bruno: *Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi, str. : 381 – 402.

Ceserani, Remo (1997): *Raccontare il postmodeno*. Torino: Bollati Boringhieri.

Ceserani, Remo (2006): Il postmoderno e gli autori degli anni ottanta e novanta: analisi della postmodernità e l'inizio del postmoderno in Italia. V: Ciampitti, Nicola (ur.): *La letteratura italiana dal 1970 al 2004 e il postmoderno*. Venezia: Marsilio, str.: 67 – 82.

Ceserani, Remo, De Federicis, Lidia (1988): *La ricerca letteraria e la contemporaneità*. Torino: Loescher.

Chanday, Amaryll Beatrice (1985): *Magical Realism and The Fantastic. Resolved Versus Unresolved Antinomy*. New York: Garland Publishing.

Ciampitti, Nicola (2006a): Il postmoderno e gli autori degli anni ottanta e novanta: analisi della postmodernità e l'inizio del postmoderno in Italia. V: Ciampitti, Nicola (ur.): *La letteratura italiana dal 1970 al 2004 e il postmoderno*. Venezia: Marsilio, str.: 96 – 100.

Ciampitti, Nicola (2006b). Introduzione. V: Ciampitti, Nicola (ur.). *La letteratura italiana dal 1970 al 2004 e il postmoderno*. Venezia: Marsilio, str. 11 – 20.

Citati, Pietro (2000): Bruno Schulz. V: Marchesani, Pietro (ur.): *Bruno Schulz – il profeta sommerso*. Milano: Libri Scheiwiller, str. : 176 – 180.

Dolfes, Gillo (2000): Equivoci architettonici del Postmoderno. V: *Petronio, G., Spanu, M., (ur.): Postmoderno?: Atti del convegno tenuto a Trieste nel 1998*. Roma: Gamberetti, str. : 107 – 113.

Eco del Litorale, 16. 12. 1898, št. 146, Giornali 56 DEL LITORALE, Biblioteca statale isontina, Gorizia.

Ferrero, Ernesto (2006): *N*. Torino: Einaudi.

Ficowski, Jerzy (1992): Bruno Schulz: Ilustracje do własnych utworów. Warszawa: Wydawnictwo RePrint

Ficowski, Jerzy (2001): La lettura de »Le botteghe color cannella«. V : *Schulz, Bruno: Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi, str. : 319 – 321.

Kos, Janko (1995a): *Na poti v postmoderno*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Kos, Janko (1995b): *Postmodernizem*. Ljubljana: DZS.

Marchesani, Pietro. (ur.) (2000): *Bruno Schulz – il profeta sommerso*. Milano: Libri Scheiwiller.

Niffoi, Salvatore (2006): *La vedova scalza*. Milano: Adelphi.

Riccarelli, Ugo (2000): *Stramonio*. Casale Monferrato: Piemme.

Riccarelli, Ugo (2004a): *Un uomo che forse si chiamava Schulz*. Casale Monferrato: Piemme.

Riccarelli, Ugo (2004b): *Le scarpe appese al cuore*. Milano: Mondadori.

Riccarelli, Ugo (2004c): *L'angelo di Coppi*. Milano: Mondadori.

Riccarelli, Ugo (2006a): *Pensieri crudeli*. Roma: Giulio Perrone editore.

Riccarelli, Ugo (2006b): *Un mare di nulla*. Milano: Mondadori.

Riccarelli, Ugo (2006c): *Il dolore perfetto*. Milano: Mondadori.

Ripellino, Angelo Maria (1964): Introduzione. V: *Schulz, Bruno: Le botteghe color cannella*. Torino: Einaudi, str. XXV. V: Cataluccio M., Francesco (2001): *Maturare verso l'infanzia: Introduzione a Bruno Schulz*. V: *Schulz Bruno: Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi, str. : 381 – 402.

Santagata, Marco (2005): *Il maestro dei santi pallidi*. Parma: Ugo Guanda.

Schulz-Buschhaus, Ulrich (2000): *Postmodernismo o post-avanguardia?*. V: Petronio, Giuseppe, Spanu, Massimiliano (ur.): *Postmoderno?*. Roma: Gamberetti, str. : 33 – 45.

Schulz, Bruno (1990):. *Cimetove prodajalne*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Schulz, Bruno (2001): *Le botteghe color cannella: tutti i racconti, i saggi e i disegni*. Torino: Einaudi.

Šalamun – Biedrzycka, Katarina (1990): *Bruno Schulz in cimetove prodajalne*. V : *Schulz, Bruno, Cimetove prodajalne*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. :155 – 169.

Štoka, Tea (2006): *Kralj v labirintu: pripovedništvo Itala Calvina med fantastiko in postmodernizmom*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Tabucchi, A., Altaras, A. (1998): Bruno Schulz: la fantasia fini' nel ghetto di Varsavia. V:
[Http://archivistorico.corriere.it/1998/maggio/18/Bruno_Schulz_fantasia_fini_nel_co_0_9805184524.shtml](http://archivistorico.corriere.it/1998/maggio/18/Bruno_Schulz_fantasia_fini_nel_co_0_9805184524.shtml) , (februar, 2009).

Todorov, Cvetan (1987): *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: RAD.

Todorov, Tzvetan (1980): Opredelitev fantastike. *Problemi. Literatura*, št. 5/6, l. 18, str. 6 – 12.

Veronesi, Sandro (2000): *La forza del passato*. Milano: Bompiani.

Veronesi, Sandro (2005): *Caos calmo*. Milano: Bompiani.

Virk, Tomo (2000): *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Zagajewski, Adam (2000): Drohobycz e il mondo. V: Marchesani, Pietro (ur.): *Bruno Schulz – il profeta sommerso*. Milano: Libri Scheiwiller, str. : 198 – 200.

Pot k težavam z igrami na srečo¹

Path towards gambling related problems

Tamara Besednjak²

Povzetek

Pričujoči članek s pomočjo analize sekundarnih virov odkriva dejavnike tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Z analizo zbranih raziskav je mogoče dejavnike tveganja razvrstiti v štiri kategorije: individualni dejavniki tveganja, družbeni dejavniki tveganja, biološki dejavniki tveganja in okoljski dejavniki tveganja. Dejavniki, ki jih včasih težko razvrstimo v določeno kategorijo, pa niso dejavniki per se, ampak se kažejo tudi v medsebojni interakciji. Zaradi občasnega medsebojnega prekrivanja pa je bil na podlagi analize že opravljenih študij oblikovan model vplivanja dejavnikov tveganja na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Tak model omogoča večjo preglednost pri analiziranju dejavnikov tveganja za razvoj težav z igrami na srečo.

Ključne besede: igre na srečo, prekomerno igranje, dejavniki tveganja, model razvoja težav.

¹ Članek temelji na referatu, predstavljenem na 7th European Conference on Gambling Studies and Policy Issues, v organizaciji Evropskega združenja za preučevanje igralništva (EASG) v Novi Gorici, v juliju 2008.

² Tamara Besednjak, mag. je asistentka na Fakulteti za uporabne družbene študije.

Abstract

Present article uses analysis of existing data to reveal risk factors for development of problems related to gambling. By so called secondary data analysis risk factors are to be categorised into four categories: individual risk factors, social risk factors, biological risk factors, and environmental risk factors for development of problems with gambling. Risk factors assigned to specific category are not factors per se but reveal themselves interacting with other factors. Due to this fact the model of influences on development of problems with gambling was shaped. Such model enables greater transparency at dealing with risk factors for gambling related problems.

Key words: *gambling, excessive gambling, risk factors, model of problem development.*

Uvod

Igranje na srečo je velikokrat obravnavano kot prostočasna aktivnost, ki lahko preraste v odvisnost. Namen tega članka je prikazati vpogled v raziskave, opravljene na področju odkrivanja dejavnikov tveganja za razvoj odvisnosti od iger na srečo. Na tak način bomo med drugimi dobili vpogled v dejavnike tveganja, ki se spreminjajo glede na položaj posameznika. Opazili bomo nekatere dejavnike tveganja, ki so specifični za posameznike, ki se nahajajo na določenem nivoju igranja. V članku bomo oblikovali model vplivanja, ki bo znanstvenikom in zainteresirani javnosti pomagal pri razumevanju in razjasnitvi načinov vplivanja številnih dejavnikov tveganja za razvoj težav z igranjem na srečo. Model bo razdeljen v tri nivoje: prvi je sama odločitev za igranje na srečo, drugi nivo je igranje na srečo brez znakov težav, medtem ko je tretji nivo tisti, kamor uvrstimo osebe s težavami s prekomernim igranjem na srečo.

Iz obstoječe literature je razvidno, da lahko dejavnike tveganja razvrstimo v štiri skupine, to so: individualni dejavniki tveganja, družbeni dejavniki tveganja, biološki in okoljski³ dejavniki tveganja. Welte et al. (2006) so razvili del te klasifikacije. V svoji raziskavi, kjer so v Združenih državah Amerike opravili nacionalno telefonsko raziskavo, so poročali o treh tipih dejavnikov tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. To so bili: individualni, družbeni in okoljski dejavniki tveganja.

Tako tipologijo bomo prevzeli tudi v pričujočem članku, le da ji bomo dodali še četrto kategorijo. Tako potrebo namreč najdemo ob pregledu obstoječe literature o dejavniki tveganja za razvoj težav z igrami na srečo. Prej omenjeni avtor s sodelavci se sicer zaveda omejitev, ki jih njegova klasifikacija ima. Gre za to, da veliko dejavnikov tveganja pri posamezniku soobstoja in jih ni mogoče enosmerno kategorizirati zgolj v eno kategorijo. Iz teh potreb sta Blaszczyński & Nower (2002) razvila model poti problematičnega in patološkega igranja na srečo, s katerim sta dokazovala, da gre pri igranju na srečo za multidimenzionalen in heterogen proces, ki je sestavljen iz *»kompleksnih interakcij med genetičnimi, biološkimi, psihološkimi in okoljskimi dejavniki«* (str. 495).

Individualni dejavniki tveganja

Precej je bilo diskutiranega o individualnih dejavniki tveganja. Ti so največkrat predstavljeni v soodvisnosti oziroma v kombinaciji z drugo skupino dejavnikov, znanih kot družbeni dejavniki tveganja. Še največkrat pa so individualni dejavniki tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo povezani z biološkimi dejavniki tveganja.

Z individualnimi dejavniki tveganja se ukvarja precej avtorjev, med

³ Izraz 'okoljski dejavniki tveganja' se nanaša na okolje igralnice oziroma igralnega salona. Gre za to, da se v igralnicah in igralnih salonih namerno ustvarja neko specifično vzdušje, ki je po mnenju nekaterih avtorjev že samo po sebi lahko dejavnik tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo.

katerimi se najdejo različna mnenja in argumenti za taka mnenja. Tako pomenu vznemirjenosti za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo pripisujejo velik pomen avtorji, kot so (Peele, 2001; Blaszczyński, 2000; Stanton, 2005; Griffiths, 1993), medtem ko drugi ugotavljajo, da iskanje občutka vznemirjenosti ni povezano s patološkim igranjem na srečo (Stanton, 2005; Blaszczyński et al., 1986; Dickerson et al., 1987; Coventry & Constable, 1999). Pomen močnih čustvenih doživetij, ki bi ga lahko opisovali kot vznemirjenost ali pa iskanje občutka vznemirjenosti, pa je bil večkrat izpostavljen pri avtorjih, kot so Peele (2001), Suissa (2006) in Stanton (2005). Drugi poročajo še o pomenu tveganja in iskanju občutka drhtenja (Stanton, 2005). Več raziskav je bilo opravljenih tudi o vplivu vznemirjenja na razvoj z igrami na srečo povezanih težav oziroma zasvojenost z igrami na srečo (Moodie & Finnigan, 2005; Coventry & Brown, 1993; Ladouceur et al., 2003; Sharpe et al., 1995). V zadnjem letu opravljena raziskava (Fischer & Smith, 2008) pa išče povezavo med impulzivnostjo in patološkim igranjem na srečo. Na vzorcu 246 študentk so raziskovali povezave med vplivom nujnosti, iskanjem občutka vznemirjenosti in pomanjkanjem zmožnosti načrtovanja ter pomanjkanjem stanovitnosti. Od naštetih variabel so se kot relevantne v povezavi s problematičnim igranjem na srečo izkazale impulzivnost in iskanje občutka vznemirjenosti (Fischer & Smith, 2008).

Druga skupina avtorjev (Toce-Gerstein et al., 2003; Coventry & Brown, 1993; Dickerson et al., 1987; Corless & Dickerson, 1989; Griffiths, 1993), ki raziskujejo individualne dejavnike tveganja, izhaja iz izhodišča, da je lovljenje igralniških izgub tudi eden od dejavnikov tveganja za razvoj težav, povezanih z igrami na srečo. Toce-Gerstein et al. (2003) tudi poročajo o preokupaciji z igranjem, uporabo iger na srečo kot čustven pobeg in laganjem o navadah igranja, ki se bolj pogosto pojavljajo pri ljudeh karakteriziranih kot problematični igralci na srečo. V študiji, opravljeni s strani Blaszczyńskiego in ekipe, pa primerjajo dejavnike

tolerance in umika na vzorcu igralcev na srečo in alkoholikov. Njihovi rezultati kažejo, da igralci, ki zvišujejo stave pri igranju, tega ne počnejo zaradi potrebe po povečanem občutku razburjenja, ampak v pričakovanju dobitka (Blaszczynski et al, 2008).

Spet drugi avtorji, kot so Blaszczyński et al. (1997), Burtont et al. (2000) in Stell & Blaszczyński (1998) predpostavljajo, da je impulzivnost pomemben element ob določanju podskupine patoloških igralcev na srečo. Impulzivnost je po njihovo povezana s stopnjo resnosti psihološke in osebne spremembe pri patoloških igralcih na srečo.

Peele (2001) tudi poroča o izgubi in depresiji, vraževerju, neuspeh pri prakticanju funkcionalnega reševanja težav in manipulativnega obnašanje do soljudi. Novejša raziskava, opravljena na vzorcu 203 individuumov, je pokazala, da so problematični igralci na srečo – v nasprotju z neproblematičnimi igralci na srečo – precej bolj nagnjeni k izkazovanju iluzije nadzora v nasprotju z zaupanjem v svoje sposobnosti, nagnjeni pa so tudi k depresivnim razpoloženjem (Andren et al., 2008). O pomenu iluzije nadzora v povezavi z odločitvijo za zdravljenje pa pišejo tudi Anisman et al. (2008), saj so na podlagi raziskave ugotovili, da tisti, ki izkazujejo iluzionistične percepcije nadzora in hkrati izkazujejo negativen odnos do iskanja zdravstvene pomoči, imajo več težav kot pa tisti, ki se poslužujejo odgovornega igralništva (Anisman et al., 2008). Sicer pa je sama emocionalna stabilnost tudi povezana s patološkim igranjem na srečo (Grant et al., 2008).

Blaszczynski (2000), ki je definirala elemente, relevantne vsem igralcem na srečo, daje ob tem poudarek dvema dejavnikoma: neločljivosti od igranja in povišan srčni utrip igralca. Ta dva elementa pa spominjata na stanje omamljenosti pri uporabnikih prepovedanih drog. V navezavi s tem Dickerson & Barron (2000) omenjata, da lahko raziskovanje vedenja

zasvojenih ljudi pripomore k uspehu pri definiranju in merjenju nadzora ter z njim povezanih tematik, kot je skušnjava in nekontrolirana želja. Po drugi strani pa avtorji poročajo, da je pri igralcih na srečo, ki so uporabniki alkoholnih pijač in opojnih substanc, večja verjetnost, da bodo imeli težave s prekomernim igranjem na srečo (Eades et al., 2008). Pri problematičnih igralcih na srečo obstaja tudi nevarnost zmanjšane zmožnosti samoregulacije. Kot sta v raziskavi odkrila Brownova in Newby-Clark (2005), imajo problematični igralci manjšo zmožnost samoregulacije v primerjavi z neproblematičnimi igralci. Ugotovljeno je bilo še, da ob večanju težav z igranjem na srečo samoregulacija pada (Brown & Newby-Clark, 2005). Avtorja v isti raziskavi poročata še o možnosti oteženega postavljanja ciljev pri ljudeh, ki kažejo težave s prekomernim igranjem na srečo. Občutenje intenzivne želje po igranju lahko rezultira v bolj pozitivnem razmišljanju o igrah na srečo, kar pa lahko povzroči težave pri določanju omejitev pri igranju (Brown & Newby-Clark, 2005). Med drugim sta raziskala tudi vlogo samokontrole pri patoloških igralcih na srečo ter prišla do ugotovitve, da pride pri patoloških hazarderjih do zmanjšane samozavedanja med igranjem (Brown & Newby-Clark, 2005).

Raziskava, ki jo je opravil Xuan (2005), prikaže rezultate, da so posamezniki, pri katerih se kaže tendenca anksioznosti, jeze in stresa, ter posamezniki, pri katerih se kaže tendenca nespoštovanja pravil, radi tvegajo in se težje kontrolirajo, bolj v nevarnosti, da razvijejo z igrami na srečo povezane težave. O pomenu anksioznosti pišejo še Petry & Oncken (2002), in sicer v povezavi z navado kajenja; ter Burtontont et al. (2003). O jezi in stresu piše še Griffiths (1993).

Podobno kot zgoraj omenjeni avtorji tudi Scherrer et al. (2007) poročajo o razpoloženskih motnjah in motnjah osebnosti, ki se povezujejo z navadami igranja na srečo. Hills et al. (2001) in Corless & Dickerson

(1989) poročajo še o vplivu depresije kot vzročnega dejavnika na zasvojenost z igrami na srečo. Aspekti emocionalne travme pri patoloških igralcih na srečo so bile predstavljene v raziskavi iz leta 2006 (Kausch et al., 2006). O povezavi med depresivnostjo in patološkim hazardiranjem poročajo tudi Sacco et al. (2008). Povezava med depresijo, anksioznostjo, stresom in udejanjanjem v prekomernem igranju na srečo pa je bila najdena v raziskavi, opravljeni v Avstraliji (Po Oei et al., 2008).

Pomen pozitivnih iluzij je lahko razumljen kot mehanizem shajanja med tistimi, ki se soočajo s težavami in pomanjkanjem sreče med igranjem na srečo (Parke et al., 2007). Avtorji so identificirali devet tipov 'optimistov', kjer so te osebe med igranjem na srečo kazali manj znakov krivde kot neoptimistični igralci na srečo.

Presenetljivo malo raziskav je bilo opravljenih v zvezi z motivacijskimi dejavniki, povezanimi s težavami z igrami na srečo pri starejših osebah. Clarke & Clarkson (2007) sta odkrila, da starejše osebe, ki pogosto igrajo na igralnih avtomatih, igrajo tombolo ali kartajo ter menijo, da so njihovi starši igrali na srečo prekomerno, igrajo zaradi stimulacije in jih kljub vsemu igre na srečo dolgočasijo so pred povečanim tveganjem za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Clarke & Clarkson predpostavljata, da sta stimulacija in amotivacija (brezpomenskost) unikatna motivacijska napovedovalca težav s prekomernim igranjem na srečo.

Družbeni dejavniki tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo

Pri raziskovanju družbenih dejavnikov tveganja najdemo avtorje, ki poudarjajo pomen kulturnih praks in odnosov, ki imajo potencialne učinke na navade igranja na srečo. O tem govori Potenza (2006), ki je

razvil idejo, da imajo kulturne prakse tudi vpliv na rezultate zdravljenja težav s prekomernim igranjem na srečo. Tudi drugi avtorji ugotavljajo, da lahko kulturne razlike vplivajo na izbrane terapevtske pristope in iskanje pomoči s strani patoloških hazarderjev (Petry, 2003). O pomenu kulture pri razvoju praks igranja na srečo pa poroča Sytze Kingma (2009). Pravi, da je v dosedanjem diskurzu premalo omenjen vidik pomena kulturnih značilnosti. Z metodo historične analize in študij primera ugotavljajo, kako rituali, simboli, pomeni, vrednote vplivajo na percepcijo igralništva in igralniških objektov (Kingma, 2009).

Pomemben dejavnik tveganja je po mnenju številnih avtorjev tudi družbena sprejetost igralništva. To lahko vpliva na način, da se ljudje lažje odločijo za tovrstne storitve. Avtorji, kot so Potenza, 2006; Clarke et al., 2006; Skinner et al., 2004 in Potenza, 2001, ugotavljajo, da se je ta vsesplošna sprejetost in dejstvo, da je možnosti igranja na srečo vse več, začelo pred kratkim. Avtorji se vsekakor zavedajo omejitev takšnih predvidevanj, vendar hkrati opažajo, da je ob povečani ponudbi igralniških storitev in povečani družbeni sprejetosti igranja na srečo v porastu število patoloških hazarderjev (Potenza, 2006; Shaffer, 1999). Ob tem pa se pojavlja še ena družbena skupina, ki je do neke mere podvržena vplivom dostopnosti iger na srečo. To so zaposleni v igralnicah/igralnih salonih, imenovani tudi igralniški delavci. Po izsledkih raziskav so ljudje, ki so zaposleni v igralniškem okolju, izpostavljeni številnim socialnim dejavnikom tveganja, med drugimi tudi vplivu drugih sodelavcev in socialni izolaciji zaradi dela v različnih izmenah, ob vikendih in praznikih (Hing & Breen, 2007).

Ko so Clarke et al. (2006) poskušali določiti ključne indikatorje, ki sodelujejo pri prehodu iz družbenega igralca na srečo k problematičnemu igralcu na srečo, so omenjali številne socialne dejavnike tveganja. Med drugimi tudi pomanjkanje krepite družbene in

kulturne moči in nižjega socialno ekonomskega statusa. Priznavajo tudi, da je premalo znano o vlogi družinskih faktorjev (vključno z genetičnimi dejavniki) v povezavi s procesom učenja in dostopnosti igralniške ponudbe. Med drugimi socialnimi dejavniki tveganja omenjajo Clarke et al. (2006) kot najpomembnejšega še vpliv vrstnikov na ljudi s težavami z igrami na srečo. Vpliv družine in vrstnikov je zaznaven tudi v začetni fazi, ko posameznik začne igranje na srečo. O vplivu tipa gospodinjstva na resnost navade igranja na srečo pa poročajo iz Avstralije. Posebej so izpostavljeni posamezniki, ki bodisi živijo sami ali pa v skupnem gospodinjstvu (Young et al., 2008).

Med najpomembnejšimi družbenimi dejavniki je vsekakor dejavnik tveganja vpliv vrstnikov na osebo s težavami s prekomernim igranjem na srečo. Vpliv družine in vrstnikov je ravno tako zaznaven ob začetkih igranja na srečo (Clarke et al., 2006). Clarke et al. ugotavljajo še, da problematični igralci na srečo podpirajo in vzpodbujajo drug drugega pri svojih navadah.

Raziskovalci, ki se ukvarjajo z dejavniki tveganja, katerim so izpostavljeni adolescenti, omenjajo impulzivnost, nizko stopnjo starševskega nadzora in deviantna prijateljstva (Vitaro et al., 2001; Vachon et al., 2004), pa tudi podedovane družinske faktorje (Eisen Nong Lin, 1998). Lesieur in Heineman (1988) omenjata še navade igranja na srečo pri starših, kjer 50 % otrok staršev, ki so patološki igralci na srečo, postanejo patološki hazarderji. Družinski vpliv lahko zlahka uvrstimo v kategorijo družbenih dejavnikov tveganja, ko je govora o prenosu vrednot in povzemanju starševskega vedenja. Po drugi strani pa obstajajo raziskovalci, ki se ukvarjajo z raziskovanjem dednega faktorja kot dejavnika tveganja. Tako raziskava iz leta 1998, opravljena na 3359 dvojčkih, daje rezultat, da je velik del simptomov, ki vplivajo na razvoj patološkega igranja na srečo, mogoče obrazložiti s pomočjo dejavnikov dednosti (Eisen Nong Lin et al.,

1998). Tudi drugi raziskovalci poročajo o tem, da precej ljudi, ki kažejo znake patoloških hazarderjev, poroča o dejstvu, da imajo tudi njihovi starši težave s prekomernim igranjem na srečo (Petry, 2003).

Suissa (2006) trdi, da individualizem kot vrednota in fragmentacija socialnih vezi – ko se igralec na srečo znajde sam pred igralnim avtomatom ali na internetu – vodi k težavam z igranjem na srečo.

Biološki dejavniki tveganja

Biološki dejavniki tveganja so bili vključeni v model odvisnosti, oblikovan s strani skupine raziskovalcev pod vodstvom Howarda Shafferja (2004), pod imenom osebne ranljivosti. V tem kontekstu nekatere genetske raziskave odkrivajo skupne molekularne mehanizme med zasvojenostjo z drogami ter kompulzivnimi obnašanji. Slutske et al. (2000) poročajo o tem, da patološki igralci na srečo delijo skupno genetično ranljivost z alkoholnimi odvisniki. To potrjuje tudi raziskava, kjer so avtorji odkrili podobnost med skupino patoloških igralcev na srečo in skupino odvisnikov od alkohola, saj so Goudriaan et al. (2006) odkrili skupno nevro-kognitivno etiologijo za te motnje. Bechara (2003) trdi, da je razumevanje živčnih mehanizmov, ki sodelujejo v procesih odločanja in imajo direktne implikacije za razumevanje motenj zasvojenosti in patološkega igranja na srečo.

Breiter et al. (2001) pa so prikazali, da se dopaminegične regije v možganih, in še posebej v centru za ugodje, aktivirajo, ko oseba pridobiva denar ob stavah na ruleti. Avtorji ugotavljajo in se strinjajo, da tako dopamin, serotonin in norepinepherin igrajo vlogo pri motnji prekomernega igranja na srečo, vendar noben od naštetih hormonov nima pri tem unikatne vloge (Petry, 2003). Med drugim rezultati namreč kažejo tudi genetični vpliv, saj se med spoloma pojavljajo različne hormonske disfunkcije, ki vplivajo na različno regulacijo dopamina (Petry, 2003).

Večja študija je bila opravljena, kjer so avtorji zbrali vzorec DNA 144 osebam, ki so bile aktivni igralci na srečo. Med temi so se nahajali neproblematični družabni igralci na srečo in vsi do patoloških hazarderjev. V raziskavi so preučili genotipe sodelujočih v iskanju dopaminskih genov (DRD4, DAT in COMT) in rezultate primerjali s fenotipi različnih genotipskih skupin. Nobene značilne razlike ni bilo mogoče opaziti med vsako od genotipskih skupin in kvantitativnimi fenotipskimi metodami (Kennedy et al., neobjavljeno).

Ena zadnjih raziskav na tem področju (Anisman et al., 2008) pa kaže rezultate, da jutranji povišan nivo hormona kortizola ni primarni dejavnik, povezan s težavami s prekomernim igranjem na srečo. Raziskava je bila opravljena na vzorcu 140 oseb, ki so bile klasificirane kot rekreacijski, problematični in patološki igralci na srečo. Pri problematičnih in patoloških igralcih na srečo so odkrili še povečano impulzivnost, sindromi depresije pa so bili prisotni le pri patoloških igralcih na srečo. V nobenem primeru pa se ti psihološki indici niso povezovali z visokim nivojem hormona kortizola v jutranjih urah dneva (Anisman et al., 2008).

Okoljski dejavniki tveganja

V skupino okoljskih dejavnikov tveganja štejemo tiste dejavnike, ki na ljudi vplivajo preko njihovih oči in ušes. V ta kontekst tako spada sama lokacija igralnice ali igralnega salona. Raziskava, opravljena v GeoHealth laboratoriju Univerze v Canterburyu (2008), je odkrila, da ljudje, ki živijo v soseskah z relativno lahkim dostopom do igralniških lokacij, so v večji nevarnosti, da bodo razvili težave z igrami na srečo. Diskusije na tej točki gredo v smer dostopnosti, kot je bilo že predhodno omenjeno. Dostopnost se namreč omenja tudi v kontekstu števila in lokacije igralniških kapacitet, ko je govora o zasvojenosti z igralništvom.

Glede na tip stika s tehnologijo in z okoljem pa raziskave omenjajo dve specifični skupini ljudi. Prvi so adolescenti, za katere je značilno, da so bolj dovzetni za tehnološke inovacije, kar lahko privede od patološkega igranja na srečo. Tehnološke inovacije so za adolescente izjemno privlačne, pravita Griffiths & Wood (2000). Druga skupina ljudi pa so zaposleni v igralniški dejavnosti, natančneje tisti, ki imajo stik z igralniškim okoljem. Hing & Breen (2007) poročata, da se zaposleni v igralništvu pojavljajo kot tvegana skupina za razvoj težav z igrami na srečo. To tveganje pa izhaja iz številnih dejavnikov, povezanih z delom v igralniškem okolju.

Obširno poročilo je bilo objavljeno s strani Parka & Griffithsa (2006) o vlogi tako imenovanih strukturnih karakteristik⁴. Med drugim omenjata strukturne karakteristike, kot so 'skorajšnja izguba', zvočni efekti, svetlobni efekti, barvni efekti, frekvence dogodkov, izplačilni intervali, psihologija bližine in vloga posebnih potez, kot so 'bonusi' in razne 'skrivne' funkcije. Poročilo zaključuje, da so tovrstne karakteristike enako prisotne, kot so bile še pred desetletjem in imajo potencial, da vzpodbudijo prekomerno igranje na srečo.

Med strukturne karakteristike pa štejemo še avto-vzburjenje, ki ga označuje povečan srčni utrip ob igranju. Strukturne karakteristike, kot je 'bonus' igra na igralnem avtomatu pa pri igralcu dosežejo enak učinek kot denarni dobitok. To nakazuje, da imajo tovrstne strukturne karakteristike velik adiktivni potencial (Moodie & Finnigan, 2005).

Ko je govora o okoljskih vplivih pri frekventnemu izpostavljanju igranja na srečo igralniških delavcev, Hing & Breen (2007) poudarjata, da svetloba in glasba, ki obkrožata igralniški prostor, ljudi razdraži oziroma

⁴ Strukturne karakteristike so tiste značilnosti, ki vplivajo na začetek igranja na srečo ali pa spodbujajo k nadaljevanju igranja, ne glede na posameznikov psihološki, fiziološki ali socio-ekonomski status.

razburi. Ta občutenja postajajo ob dobitkih še močnejša. Po drugi strani pa igralniški delavci zaradi veliko preživetega časa v takem okolju razvijejo toleranco do zvokov in luči in jim tovrstne karakteristike ne predstavljajo več dejavnika tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo.

Iz leta 2007 pa je še ena raziskava, izvedena s strani Matta Kushnerja z ekipo, ki je raziskovala nujno po igranju pri problematičnih hazarderjih, izpostavljenih igralniškemu okolju. Skupina raziskovalcev je preučevala reakcije pri 18 problematičnih igralcih na srečo, ki so jih pospremili v igralnico. Njihovo nujno po igranju na srečo so merili tekom enournega obdobja. Ugotovitve gredo v smeri, da večina problematičnih igralcev na srečo izkusi nujno po igranju, ko so izpostavljeni tovrstnim dražljajem, vendar pa intenzivnost sprejemanja tovrstnih okoljskih dražljajev s časom pojenja. Največja omejitev raziskave je majhnost vzorca.

Oblikovanje modela vplivanja

Ob analizi sekundarnih podatkov, opravljeni zgoraj, lahko številne vplive po nivojih vplivanja združimo v podskupine. Tako lahko proces razvoja težav z igranjem na srečo razdelimo v tri nivoje. Prvi nivo opredeljuje odločitev za igranje na srečo, drugi nivo opredeljuje igranje na srečo, ki posamezniku ne predstavlja težav, in tretji nivo igranja na srečo, ki posamezniku že predstavlja težave. Vsak od naštetih nivojev je specifičen v smislu dejavnikov tveganja. Kot je omenjeno, lahko vsakemu od teh nivojev pripišemo specifične dejavnike tveganja, ki še posebej močno vplivajo na posameznika, ki igra igre na srečo.

Če natančneje pogledamo predstavljeni model vplivanja, opazimo, da lahko vsakemu nivoju pripišemo svojo skupino dejavnikov tveganja. Tako prvemu nivoju, kjer se posameznik odloča za igranje na srečo, pripišemo biološke, individualne in socialne dejavnike tveganja. K biološkim

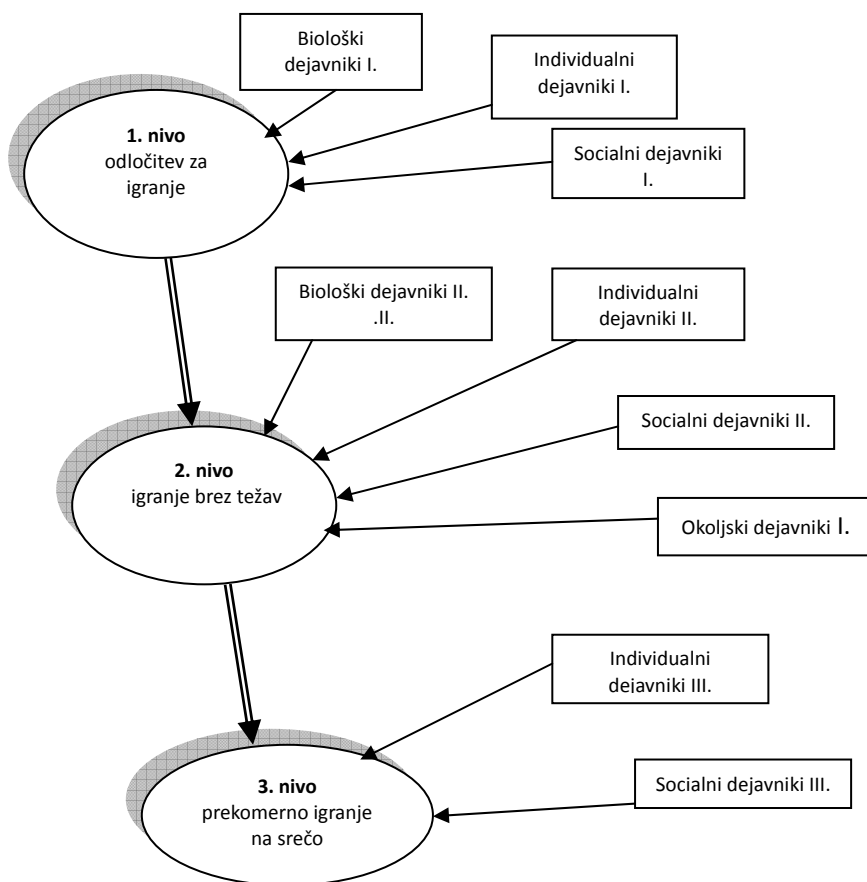
dejavnikom, ki vplivajo v tej začetni fazi, pripišemo genetske dejavnike in vpliv dednosti. Na odločitev za igranje vplivajo tudi nekateri individualni dejavniki, označeni kot individualni dejavniki I. Med te spadajo želja po vznemirjenosti, želja po močnih čustvenih doživetjih, želja po tveganju, iskanje občutka drhtenja, impulzivnost, emocionalne travme, anksioznost in amotivacija. Med družbeni dejavnike I, ki vplivajo na odločitev za igranje na srečo, pa spadajo: družbena sprejetost igranja na srečo in dostopnost objektov igranja na srečo; kulturne prakse, vrednote, rituali; družba vrstnikov in fragmentacija socialnih vezi. Ob tem velja še omeniti vpliv družine, predvsem v smislu prenašanja vzorcev vedenja na naslednje generacije.

Drugi nivo, oblikovan v modelu vplivanja, je nivo neproblematičnega igranja na srečo. Na posameznike na tem nivoju vplivajo naslednji dejavniki tveganja: druga skupina bioloških dejavnikov tveganja - natančneje fizičnih vidikov bioloških dejavnikov, med katere štejemo predvsem delovanje nevrotanzmitorjev, ki vplivajo na počutje ugodja. Najbolj raziskano je delovanje hormonov serotonin, dopamina in noradrenalin. Poleg tega na posameznika vplivajo še druga skupina individualnih dejavnikov tveganja, med katere štejemo: čustveni pobeg, ki se zgodi med igranjem, toleranca in možnost umika od igre na srečo, večanje stav zaradi želje po dobitku, vraževerje in povišan utrip srca med samo igro. V drugo skupino družbenih dejavnikov tveganja štejemo moč, ki jo neka družba, oziroma kultura izvaja nad posameznikom. Na tem nivoju se izkaže močan vpliv družine, ki s prenašanjem vzorcev vedenja vpliva na posameznika. Kot nezanemarljiv vpliv na tem nivoju se kaže vpliv igralniškega okolja. Ta vpliva predvsem s postavitvijo igralnih aparatov, njihovim delovanjem (zvoki, karakteristike posamezne igre na srečo), vpliv glasbe in igre luči znotraj igralniškega objekta.

Na tretjem nivoju pa ne govorimo zgolj o dejavnikih tveganja, temveč

tudi že o znakih, ki so odraz problematičnega igranja. Med individualne dejavnike na tem nivoju štejemo lovljenje izgub, preokupacijo z igranjem, depresijo, zmanjšano možnost samoregulacije, neločljivost od igre na srečo, emocionalno nestabilnost, iluzijo nadzora nad igro in manipulativno obnašanje do soljudi. Med družbene dejavnike tveganja na tem nivoju štejemo predvsem vpliv drugih problematičnih igralcev, ki se v svojih dejanjih podpirajo.

Slika 1: Model vplivanja in dejavnikov tveganja.

Končni sklepi in ugotovitve

Pot k težavam z igrami na srečo je, kot je pokazano iz pričujoče analize sekundarnih virov, precej bolj zapletena, kot pa je dolga. Poskus določitve te poti se mora na tej točki nujno oprijeti linearne sheme, saj lahko le na tak način pokaže naraščanje resnosti težav. Tako je bil oblikovan tristopenjski model, ki zasleduje navado igranja na srečo od samega začetka, to je od odločitve za igranje na srečo, preko neškodljivega igranja na srečo, do tretjega nivoja, ki ga označujejo težave s prekomernim igranjem na srečo.

Poleg tega izhodišča pa je bilo v zvezi s samimi dejavniki tveganja mogoče oblikovati tipologijo, v katero se razvršča dejavnike tveganja. S pomočjo tuje literature je bilo mogoče oblikovati štiri kategorije, v katere razvrstimo dejavnike tveganja. Kot že omenjeno, je bil del te klasifikacije razvit v Združenih državah Amerike, kjer so opredelili individualne dejavnike tveganja, družbene dejavnike tveganja in okoljske dejavniki tveganja (Welte et al., 2006). Drugi pomemben vir, iz katerega smo pri oblikovanju modela vplivanje izhajali, pa je model poti problematičnega in patološkega igranja na srečo, s katerim sta Blaszczyński & Nowerjeva (2002) dokazala, da gre pri igranju na srečo za multidimenzionalen in heterogen proces, sestavljen iz interakcije med genetičnimi, biološkimi, psihološkimi in okoljskimi dejavniki. S sintezo del obeh avtorjev smo lahko oblikovali klasifikacijo štirih tipov dejavnikov tveganja za razvoj težav z igranjem na srečo, ki jo sestavljajo: individualni dejavniki tveganja, družbeni dejavniki tveganja, biološki dejavniki tveganja in okoljski dejavniki tveganja.

S pomočjo prej omenjene linearne strukture modela vplivanja je bilo mogoče pripisati določene dejavnike tveganja posameznim nivojem. Nesmiselno bi bilo namreč narediti seznam dejavnikov tveganj in trditi, da vsi enako vplivajo na vse ljudi. S pomočjo tako oblikovanega modela

pa zlahka določimo, kateri dejavniki vplivajo na kateri nivo igranja na srečo. Tako je bilo ugotovljeno, da na prvi nivo, torej k odločitvi za igranje na srečo, vplivajo določeni biološki dejavniki tveganja, določeni individualni in določeni družbeni dejavniki tveganja. Vsi ti dejavniki so bili označeni z zaporedno oznako I. Na drugem nivoju tveganja, poimenovanem igranje brez težav, najdemo vplive nekaterih drugih bioloških, individualnih, družbenih in okoljskih dejavnikov tveganja. Ti dejavniki so drugačni od zgoraj naštetih in označeni z oznako II. Dejavniki, ki opredeljujejo tveganje na tretjem nivoju, ko se pri posamezniku že kažejo težave s prekomernim igranjem na srečo, pa so predpostavljeni kot individualni in družbeni. Ker se tudi na tem nivoju dejavniki razlikujejo od predhodnih, so označeni z oznako III.

Na tej točki velja omeniti željo po nadaljnjem raziskovanju ne le dejavnikov tveganja, ampak tudi varovalnih dejavnikov, ki vlivajo na posameznika in na njegovi poti od odločitve za igranje na srečo preko igranja brez znakov težav, do prekomernega igranja na srečo, kjer se že kažejo znaki problematičnega ali celo patološkega igranja na srečo. Le na tak način bo namreč mogoče oblikovati celotno sliko oblikovanja navad igranja na srečo ter opredeliti, kdaj in predvsem na kakšne način se zgodi prehod od družabnega k problematičnemu igranju na srečo. Na tak način bi se olajšala priprava preventivnih in izobraževalnih dejavnosti v zvezi s prekomernim igranjem na srečo. Ugotovitve, ki so pred nami, v tem trenutku določen vpogled v situacijo že podajajo, vendar pa se moramo zavedati, da ne gre za dokončno sliko in da pri modelu poti k težavam z igrami na srečo niso predstavljeni varovalni dejavniki, ki od te poti posameznika odvrtaajo.

Literatura:

Andren, Anders; Kadden Ronald; Håkan Källmén (2008) *Are Irrational Beliefs and Depressive Mood More Common Among Problem Gamblers than Non-Gamblers? A Survey Study of Swedish Problem Gamblers and Controls*. Journal of Gambling Studies, letnik 24, številka 4, stran 441–450

Anisman, Hymie; Donnelly Cara L.; Lyon, Miriam; Matheson, Kimberly; Wohl, Michael J.A.; Young, Matthew M. (2008) *Episodic Cessation of Gambling: A Numerically Aided Phenomenological Assessment of Why Gamblers Stop Playing in a Given Session*. International Gambling Studies. Letnik 8, številka 3, stran 249–263

Anisman, Hymie; Matheson, Kim; Wohl, Michael Jeremy Adam; Young, Matthew M. (2008) *Cortisol Rise Following Awakening Among Problem Gamblers: Dissociation from Comorbid Symptoms of Depression and Impulsivity*. Journal of Gambling Studies. Letnik. 24, številka 1. stran 79–90.

Bechara, Antoine (2003) *Risky Business: Emotion, Decision-Making, and Addiction*, Journal of Gambling Studies, letnik 19, številka 1, stran 23–51.

Blaszczynski, Alex (2000) *Pathways to pathological gambling: Identifying typologies*. Electronic Journal of Gambling Issues, dostopno na <http://www.camh.net/egambling/issue1/feature/>, (Junij 2008).

Blaszczynski, Alex. P.; Wilson, A.C.; McConaghy, Nathaniel. (1986) *Sensation Seeking and Pathological Gambling*, Addiction. Letnik 81, številka 1, stran 113–117

Blaszczynski, Alex.; Steel, Zachary.; McConaghy, Nathaniel. (1997) *Impulsivity in pathological gambling: the antisocial impulsivist*, Addiction. Letnik 92, številka 1, stran 75–87.

Blaszczynski, Alex; Nower, Lia (2002) *A pathways model of problem and pathological gambling*, Addiction, Letnik 97, številka 5, stran 487–499.

Blaszczynski, Alex; Nower, Lia; Sharpe, Louise; Walker, Michael (2008) *Withdrawal and Tolerance Phenomenon in Problem Gambling*. International Gambling Studies. Letnik 8, številka 2, stran 179–192.

Breiter, Hans. C. (2001) *Functional imaging of neural responses to expectancy and experience of monetary gains and losses*. Neuron. Letnik 30, številka 2, stran 619–39.

Brown, Andrea; Newby-Clark, Ian (2005) *Gambling and self-regulation*. Poročilo o raziskavi. Ontario Problem Gambling Research Centre. Dostopno na:

<http://www.gamblingresearch.org/download.sz/2238%20Final%20Report%20-%20Posted%20Version.pdf?docid=7045>, februar, 2009.

Burtontton, Scot; Netemeyer, Richard; Andrews, Craig J. (2000) *Modelling Potential Psychological Risk Factors of Pathological Gambling*, Journal of Applied Social Psychology. Letnik 30, številka 10, stran 2058–2078.

Clarke, Dave; Clarkson, Joanne (2007) *A Preliminary Investigation into Motivational Factors associated With Older Adults' Problem Gambling*, International Journal of Mental Health and Addiction, letnik 7, številka 1, stran 12–28.

Clarke, Dave; Tse, Samson; Abbott, Max; Townsend, Sonia; Kingi, Pefi; Manaia, Wiremu (2006) *Key Indicators of the Transition from Social to Problem Gambling*, International Journal of Mental Health and Addiction, letnik 4, številka 3, stran 247–264.

Corless, Tony; Dickerson, Mark (1989) *Gamblers' Self-Perceptions of the Determinants of Impaired Control*, Addiction. Letnik 84, številka 12, stran 1527–1537.

Coventry, Kenny R.; Brown, Iain F. (1993) *Sensation seeking, gambling and gambling addictions*, Addiction. Letnik 88, številka 4, stran 541–554.

Coventry, Kenny R.; Constable, Beverly (1999) *Physiological arousal and sensation-seeking in female fruit machine gamblers*, *Addiction*. Letnik 94, številka 3, stran 425–430.

Dickerson, Mark; Hinchy, John; Fabre, John (1987) *Chasing, Arousal and Sensation Seeking in Off-course Gamblers*, *Addiction*. Letnik 82, številka 6, stran 673–680

Eades, John; Eves, Robert; Mann, Robert; McCreedy, John; Zhao, Jinhui (2008) Correlates of gambling-related problems among older adults in Ontario. *Journal of Gambling Issues*. Številka 22, dostopno na <http://www.camh.net/egambling/issue22/02mccreedy-mann.html>, februar 2009.

Eisen Nong Lin, Seth A.; Lyons, Michael J.; Scherrer, Jeffery F.; Griffith, Kristin; True, William R.; Goldberg, Jack; Tsuang, Ming T. (1998) *Familial influences on gambling behaviour: an analysis of 3359 twin pairs*, *Addiction*. Letnik 93, številka 9, stran 1375–1384.

Fischer, Sarah; Smith, Gregory (2008) Binge eating, problem drinking, and pathological gambling: Linking behavior to shared traits and social learning. *Personality and Individual Differences*, letnik 44, številka 4, stran 789–800.

GeoHealth Laboratory at the University of Canterbury (2008) *Report* dostopno na <http://www.sciencealert.com.au/news/20081106-17469.html>, (Junij 2008)

Goudriaan, Anna E.; Oosterlaan, Jaap; de Beurs, Edwin; van den Bink, Wim (2006) *Neurocognitive functions in pathological gambling: a comparison with alcohol dependence, Tourette syndrome and normal controls*, *Addiction*. Letnik 101, številka 4, stran 534–547.

Grant, Jon E. Kyngdon, Andrew, Lee, Tae Kyung; LaBrie, Richard A. Shaffer, Howard J.; Kim, Suck Won. (2008) *The Structure of Pathological Gambling*

among Korean Gamblers: A Cluster and Factor Analysis of Clinical and Demographic Characteristics. International Journal of Mental Health and Addiction. Letnik. 6, številka 4, stran 551–563.

Griffiths, Mark (1993) *Fruit machine addiction in adolescence: A case study*, Journal of Gambling Studies, letnik 9, številka 4, stran 387–399.

Griffiths, Mark (1993) *Fruit machine addiction in adolescence: A case study*, Journal of Gambling Studies, letnik 9, številka 4, stran 387–399.

Griffiths, Mark.; Wood, Richard.T.A. (2000) *Risk Factors in Adolescence: The Case of Gambling, Videogame Playing, and the Internet*, Journal of Gambling Studies, letnik 16, številka 2–3, stran 199–225.

Hills, Adelma M.; Hill, Sandi; Mamone, Natalie; Dickerson, Mark (2001) *Induced mood and persistence at gaming*, Addiction. Letnik 96, številka 11, stran 1629–1638.

Hing, Nierlee.; Breen, Helen. (2007) *Workplace Factors that Encourage and Discourage Gambling amongst Gaming Venue Employees: A Managers Perspective*. International Journal of Mental Health Addiction. Letnik 5, številka 4, stran 346–366.

Kennedy, James. L.; Muglia, Pierandrea; Jain, Umesh; Turner, Nigel (unpublished) *Identification of Genetic Risk Factors for Pathological Gambling. Final Report*.

Kingma, Sytze (2009) *Global Gambling: Cultural Perspectives on Gambling Organizations*, Routledge. Taylor & Francis Group.

Kushner, Matt. G.; Abrams. Kenneth.; Donahue, Christopher.; Thuras, Paul.; Frost, Randy.; Kim, Suck Won. (2007) *Urge to Gamble in Problem Gamblers Exposed to a Casino Environment*, Journal of Gambling Studies. Letnik 23, številka 2, stran 121–132.

Ladouceur, Robert; Sévigny, Blaszczynski, Alexander; O'Connor, Kieron; Lavoie, Marc E. (2003) *Video lottery: winning expectancies and arousal*, *Addiction*. Letnik 98, številka 6, stran 733–738.

Lesieur, Henry; Heineman, Mary (1988) *Pathological Gambling Among Youthful Multiple Substance Abusers in a Therapeutic Community*, *Addiction*. Letnik 83, številka 7, stran 765–771.

Moodie, Crawford; Finnigan Frances (2005) *A comparison of the autonomic arousal of frequent, infrequent and non-gamblers while playing fruit machines*, *Addiction*. Letnik100, številka 1, stran 51–59.

Parke, Jonathan; Griffiths, Mark D. (2006) *The Psychology of the Fruit Machine: The Role of Structural Characteristics (Revisited)*, *International Journal of Mental Health and Addiction*. Letnik 4, številka 2, stran 151–179.

Parke, Jonathan; Griffiths, Mark D.; Parke, Adrian (2007) *Positive Thinking Among Slot Machine Gamblers: A Case of Maladaptive Coping?*, *International Journal of Mental Health and Addiction*; Letnik 5, številka 5 : stran 39–52.

Peele, Stanton (2001) *Is Gambling an Addiction Like Drug and Alcohol Addiction?*, *Journal of Gambling Issues*. Številka 3, dostopno na <http://www.camh.net/egambling/archive/pdf/EJGI-issue3/EJGI-issue3-feature.pdf> (Junij, 2008)

Petry, Nancy M. (2003) *Should the scope of addictive behaviours be broadened to include pathological gambling?*, *Addiction*. Letnik 101, številka 1, stran 152–160.

Petry, Nancy M.; Oncken, Cheryl (2002) *Cigarette smoking is associated with increased severity of gambling problems in treatment-seeking gamblers*, *Addiction*. Letnik 97, številka 6, stran 745–753.

Po Oei, Tian; Lin, James; Raylu, Namrata (2008) *The Relationship Between*

Gambling Cognitions, Psychological States, and Gambling: A Cross-Cultural Study of Chinese and Caucasians in Australia. Journal of Cross-Cultural Psychology. Letnik 39, številka 2, stran 147–161.

Potenza, Marc N. (2006) *Should addictive disorders include non-substance-related conditions?*, Addiction. Letnik 101, številka 1, stran 142–151.

Potenza, Marc N. (2006) *Should addictive disorders include non-substance-related conditions?*, Addiction. Letnik 101. številka 1, stran 142–151.

Potenza, Marc N. Kosten, Tomas R.; Rounsaville, Bruce J. (2001) *Pathological gambling*. JAMA. Letnik 286, številka 2, stran 141–4.

Sacco, Paul; Cunningham-Williams, Renee M.; Ostman, Emily; Spitznagel, Edvard L. Jr. (2008) *The association between gambling pathology and personality disorders*. Journal of Psychiatric Research. Letnik 42, številka 13, stran 1122–1130.

Scherrer, Jeffrey F.; Slutske, Wendy S.; Xian, Hong; Waterman, Brian; Shah, Kamini R.; Volberg, Rachel; Eisen, Seth A. (2007) *Factors associated with pathological gambling at 10-year follow-up in a national sample of middle-aged men*, Addiction. Letnik 102, številka 6, stran 970–978.

Shaffer, Howard J. (1999) *Estimating the prevalence of disordered gambling behaviour in the United States and Canada: a research synthesis*. American Journal of Public Health. Letnik 89, številka 9, stran 1369–76.

Shaffer, Howard J.; LaPlante Debi A; LaBrie, Richard A.; Kidman, Rachel C.; Donato, Anthony N.; Stanton, Michael V. (2004) *Toward a syndrome model of addiction: multiple expressions, common etiology*. Harvard Review of Psychiatry. Letnik 12, številka 1, stran 367–374.

Sharpe, Louise; Tarrier, Nicholas; Schotte, David; Spence, Susan H. (1995) *The role of autonomic arousal in problem gambling*, Addiction. Letnik 90, številka 11, stran 1529–1540.

Skinner, Harvey; Briscoe, Sherry; Murray, Martha; Korn, David (2004) *Dares to addiction: Youth definitions and perspectives on gambling*. Canadian Journal of Public Health, Letnik 95, številka 4, stran 264–267.

Slutske, Wendy S.; Eisen Seth; True William R.; Lyons, Michael J.; Goldberg, Jack; Tsuang, Ming (2000) *Common genetic vulnerability for pathological gambling and alcohol dependence in men*. Archives of General Psychiatry. Letnik 57, številka 7, stran 666–673.

Stanton, Michael (2005) *Addiction and sensation seeking: It's the thrill of the chase, or is it?*, The Wager, letnik 10, številka 3. Dostopno na <http://www.basionline.org/2005/03/the-wager---vol.html>, (Junij 2008)

Steel, Zachary; Blaszczynski, Alex (1998) *Impulsivity, personality disorders and pathological gambling severity*, Addiction. Letnik 93, številka 6, stran 895–905.

Suissa, Amnon Jacob (2006) *Gambling Addiction as an Individual Pathology: A Commentary*, International Journal of Mental Health and Addiction, letnik 4, številka 3, stran 195–199.

Toce-Gerstein, Marianna; Gerstein, Dean R.; Volberg, Rachel A. (2003) *A hierarchy of gambling disorders in the community*, Addiction. Letnik 98, številka 12, stran 1661–1672.

Vachon, Julie; Vitaro, Frank; Wanner, Brigitte; Tremblay, Richard E. (2004) *Adolescent gambling: Relationship with parent gambling and parenting practices*. Psychology of Addictive Behaviors. Letnik 18, številka 4, stran 398–401.

Vitaro, Frank; Brendgen, Mara; Ladouceur, Robert; Tremblay, Richard E. (2001) *Gambling, Delinquency, and Drug Use During Adolescence: Mutual Influences and Common Risk Factors*, Journal of Gambling Studies, Letnik 17, številka 3, stran 171–190.

Welte, John W.; Wieczorek, William F.; Barnes, Grace M.; Tidwell, Marie-Cecile O. (2006) *Multiple Risk Factors for Frequent and Problem Gambling: Individual, Social, and Ecological*, Journal of Applied Social Psychology. Letnik 36, številka 6, stran 1548–1568.

Xuan, Ziming (2005) *Addictive personality: rekindling the debate*, The Wager, letnik 10, številka 11, stran 1–3.

Young, Martin; Stevens, Matthew; Morris, Mary. (2008) *Problem Gambling within the Non-Indigenous Population of the Northern Territory of Australia: A Multivariate Analysis of Risk Factors*. International Gambling Studies. Letnik 8, številka 1, strani 77–93.

NAVODILA SODELAVCEM/Instruction for writing papers:

AVTORSKE PRAVICE

Vse pravice R&R so pridržane. Revija in članki so lahko širjeni in citirani le z navajanjem avtorja iz članka in revije. Znanstveni prispevki, objavljeni v R&R, so delo avtorjev in ni nujno, da predstavljajo ideje ali prepričanja uredniškega odbora revije. Odgovornost za spoštovanje avtorskih pravic v navedkih objavljenega članka je domena avtorja. Ob objavi članka v R&R, avtorji avtomatično pripišejo avtorske pravice reviji. Vendar pa si avtorji zadržijo pravico za vnovično uporabo objavljenega materiala v drugi publikaciji, pod pogojem, da mine vsaj eno leto po objavi članka v reviji R&R.

Copyrights

All rights concerning R&R are reserved. Journal and Articles can be spread and cited only with information on author of article and journal. Articles published in the R&R are the work of individual authors and do not necessarily represent ideas and beliefs of Editorial board of R&R. The responsibility for respecting copyrights in the quotations of a published article rests with the author(s). When publishing an article in R&R, authors automatically assign copyright to the journal. However, authors retain their right to reuse the material in other publications written or edited by themselves and due to be published at least one year after initial publication in R&R.

ČLANKI

Uredništvo sprejema v presojo za objavo izključno izvirna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena oziroma niso v recenzijskem postopku v drugih revijah. Besedila z referencami in opombami naj bodo poslana po elektronski pošti v Wordovem dokumentu z 1,5 vrstičnim razmikom in pisavo Times New Roman. Vse strani besedila morajo biti obojestransko poravnane in zaporedno oštevilčene. Uredništvo si pridržuje pravico, da predlagani rokopis prilagodi skladno z zahtevami redakcije in standardov slovenskega ali angleškega jezika.

1. Besedila pošljite na elektronski naslov: ursa.sinkovec@urs.si
2. Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran vsebuje le naslov besedila brez imen avtorja. Ime in priimek avtorja, strokovni naziv, trenutna zaposlitev, celoten naslov prispevka, telefonska številka in elektronski naslov naj bodo izpisani na posebni naslovni strani.
3. Besedilu je obvezno priložiti povzetek in ključne besede v slovenskem in angleškem jeziku. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev v nadaljevanju predstavljene teme in izpostavijo ključne zaključke. Povzetki ne smejo presegati 150 besed.
4. Znanstveni in strokovni prispevki naj praviloma ne presegajo 7000 besed.
5. Glavni naslov naj bo poudarjen in naj ne presega 100 besed. Vsi ostali naslovi naj bodo jasno vidni, poudarjeni in ločeni z eno vrstico presledka.
6. Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi števkami skozi celotno besedilo. Opombe naj bodo pod besedilom.
7. Tabele morajo imeti jasno oznako (npr. Tabela 1: Naslov tabele) in naslove. Enako velja za slike in grafe.
8. Seznam literature naj bo naveden po abecednem redu priimkov avtorjev in letnice izdaje v prispevku uporabljenega gradiva, če gre za istega avtorja.
9. Oddano besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Articles

Papers are received on the understanding that they are not under consideration for publication elsewhere and have not already been published. Manuscripts to be considered for publication should be submitted to the Editor via e-mail as a word document attachment. Article should be written in Times New Roman and 1,5 spacing. Pages should be justified and numbered. Editorial board keeps the right to adjust the language standards of Slovenian or English language.

1. Papers should be e-mailed to ursa.sinkovec@urs.si
2. Due to two sided anonymous peer-review procedure the first page should obtain only the title of the paper without the author's name. The name and surname of the author, affiliation and job position along with the title of the paper should be written together with telephone number and e-mail of the author at special page.

3. The paper must obtain the summary and key words in Slovenian and English language. Summary should contain exact description of topic presented and outline the key conclusions. Summary should not exceed 150 words.
4. Scientific and technical papers should not exceed 7000 words.
5. The main title should be in bold and should not exceed 100 words. The rest of the titles should be clearly visible, in bold and separated by one line spacing.
6. Footnotes should be clearly visible in the text and marked by sequential numbers through out the paper. Footnotes should be placed below the text.
7. Tables should be clearly marked (e.g. Table 1: the title of the table) and titled. The same goes for any kind of pictures or graphs.
8. The list of references should be arranged in alphabetical order of authors' surnames and year of publishing if the same author is cited in different publication.
9. The submitted paper should obtain the authors' statement on paper not being published or in any other peer review procedure.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Avtor mora po potrebi vnesti recenzentove pripombe, preden vnovič odda prispevek. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

PEER REVIEW PROCEDURE

The editorial uses both sided anonymous peer review procedure. Author must if needed take in consideration the reviewers notes before submitting the paper again. Editorial can, without the external peer review procedure discard the publishing of inadequate paper.

NAVAJANJE LITERATURE/

Reference in literatura, navedeni v članku, morajo biti urejene na posebni strani in po abecednem redu. Pri tem mora avtor uporabljati naslednji način navajanja:

References and Citations

References and literature listed in article must be arranged on special page in alphabetical order. Authors must use following style of listing:

Knjiga: Priimek, Ime (leto izdaje knjige): *Naslov monografije: morebitni podnaslov.* Kraj izida: Založba.

Book: Surname, Name (published year): *Title of a book.* Place: Publisher.

Zbornik: Priimek, Ime (leto izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V: Ime Priimek urednika (ur.): *Naslov zbornika.* Kraj izdaje: Založba, strani prispevka.

Citing chapter in the book: Surname, Name (year): Title of chapter. In: Name Surname (ed.): *Title of book.* Place: Publisher, pages of chapter.

Članek: Priimek, Ime (leto objave članka): Naslov članka. *Naslov revije.* Številka, letnik revije., strani članka v reviji.

Article in the journal: Surname, Name (year): Title of the article. *Title of the journal.* Vol.: XXX, No.: 2, pages of article.

Internetni vir: Priimek, Ime (letnica): Naslov. URL: Internetni naslov, (mesec, leto dostopa).

Internet source: Surname, Name (year): Title of text. Available at : [www://.....](#) (date of last access).